

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.

NYÓLCADIK ÉVFOLYAM.

II-dik füzet.

1877.

Február.

I.

Néhány szó, egy alkotmányozó nemzeti zsinatról.

Az Erdélyi protestáns Közlöny mult évi december 21-ki számában Szász Károlynak egy kitünő figyelemre méltó szép levele olvasható, amelyben az egyházi közügyeink felett vitatkozók számára helyes tanácsokat ad s felhossa a konventnek oly sokszor és oly nagy ingerültséggel emlegetett ügyét is, és azt javallja, hogy ebben öök engedjenek, akik a határozatképes konventet pártolják, ne pedig mi tiszántuliak, akik azt ellenezzük; mert ha mi engednénk, elvbeli áldozatot tennénk; ezt pedig férfiaktól követelni nem lehet.

E nézetben tökéletes igazsága van Szász Károlynak, kivált ha elgondoljuk, hogy a tiszántuli egyházkerületnek valóban nem pusztá ötlete, nem csupán egy bizonyos időre vagy alkalomra kifejezett véleménye, hanem immár egy teljes évszázadon keresztül folyvást hiven és rendületlen következetességgel megtartott valóságos elve volt az, melyszerént a határozatképes konventnek s a főkonzisztóriumnak barátja

soha, hanem mindenkor határozott ellensége vőlt. Ezen elvhűség, a tiszántuli egyházkerületnek az idők folyamán egyik lényeges jellemvonásává lett, anyira, hogy ha most a határozatképes konventet, az egyházszervezet egyik rendes, sőt legfőbb fokozatául, zsinat nélkül elfogadta vőlna, — nemcsak elváldozatba vagy elvtagadásba, hanem az én csekély nézetem szerint, bizonyos mértékben jellemtelenségbe is esett vőlna, ami a lélekre nézve épen anyi, mint a testre nézve az öncsonkítás, vagy a nálunk fájdalom! az idők és viszonyok rendkívül szomorú jeleként oly gyakran feltűnő öngyilkosság.

Vajha figyelembe vennék ezen igazságot azon férfiak, akik a konvent ügyének még netaláni felélesztése alkalmával, egyházkerületünket képviselni fogják. Én részemről, hogy mellékesen megjegyzzem, rendkívül sajnáltam és sajnálom, hogy annak idejében a konventügyi rendszeres készülődésekről, csak az utolsó órákban, nagy későn vehettem értesülést; mert hogy ha én, kellő időben észreveszem a dolgot, bizonynyal sokkal nyomatékosabban szólaltam vőlna fel, nem anyira a magam igénytelen egyéni, hanem inkább a tiszántuli egyházkerületnek nyilvános, következetes és történelmi értékű álláspontja mellett, mint ahogy azt tehetém; noha tudni való, hogy ezen felszólalás is, épen akkor és épen irodalmi téren is, nem anyira az én, vagy legalább nem csupán az én tisztem vőlt, hanem másoké is.

Folyvást ellenezte tehát a tiszántuli egyházkerület, egy határozatképes konventnek zsinaton kívüli létrehozását; de egy törvényhozó nemzeti zsinatnak szabályszerű létrejövetelét, tudtom szerint legalább, feltétlenül nem ellenezte soha, sőt mind előtte, mind utána 1848-nak, több ízben kifejezte, hogy egy ily zsinatba belépni őszintén hajlandó. Vőlt ugyan egyikét rendkívüli időpont, amelyet kerületünk a zsinattartásra alkalmasnak nem ítelt; de ez által a zsinatot végtelen időkre halogatni, vagyis lehetetlenné tenni sohasem akarta.

Én részemről is, ami az én csekélységemet illeti, folyvást ezen nézetben vőltam és vagyok, s most mint e folyóirat szer-

kesztője is, sietek nyíltan kifejezni miszerént nagyon [sajnál-
nám, ha elvbarátaink, s különösen a tiszántuli egyházkerületi
közgyűlés igen tisztelt tagjai, a zsinattartást egyenesen és fel-
tétlenül ellenzenék s az ahoz vezető első lépések tényleges
megtételét messzehalogatnák. Ezen ellenzést és halogatást,
főleg most s épen magára a tiszántuli egyházke-
rületre nézve szükségesnek és helyesnek épen nem, hanem
inkább sok keserű félreértésre, szerencsétlen zürzavarra és
átkos belviszályra vezetőnek tarthatjuk.

Megerősödtem ezen nézetemben különösen a mult vasár-
nap, amidőn, mint a zsinati ügyben kinevezett kerületi választ-
mány egyik tagja, egyházmegyéink zsinattartási véleményeit
én is végig hallgattam. Az egymással ellenkezés, vagy egy-
mástól eltérés, a merész tulcsapongás és többfélék oly nagy
mérvben jönnek elő ezen vélemények némelyikében, miszerént
aligha tévedünk azt állítván, hogy ha magok a zsinatot leg-
szenvedélyesebben sürgető véleményezők s az ő elvbarátaik
alkotnák azt a következő zsinatot; tehát egypár hét mulva,
mindenestől szétrobbanna az.

Nagyon jellemző, hogy e vélemények közül némelyik,
és pedig nem csupán egykettő, a lelkészek és tanítók fizetésére,
az egyes egyházak s iskolák anyagi helyzetére, az állam ál-
tali rendszeres javadalmaztatásra, az államhoz és más hitfeleke-
zetekhez való jogviszonyra, az isteni tiszteletre, énekes könyv-
re, agendára, sőt még a dogmákra, hitágazatokra és hitvallá-
sokra, egyszóval egyházunk s iskoláink lelki-testi jóllétére, bol-
dogságára és előhaladására nézve a zsinattól oly sok jót vár és
remél, sőt talán mintegy követel, hogy az ember azt, az álmél-
kodásnak bizonyos neme nélkül aligha hallgathatta. De emel-
lett ki kell fejeznünk, miszerént, nincs okunk kételkedni abban,
hogy az említett szép reményeket, az illetők, az egyházunk
közjava iránti őszinte szeretetből táplálták s táplálják, s ré-
szemről meg vagyok győződve, hogy ha kerületi gyűlésünk,
most egyszerűen és hidegen visszautasítaná a zsinattartást:
az, igen sokaknál a legmélyebb elkeseredést szülné, s nem
kevesen lennének, akik megragadván az alkalmat, a tiszántuli

egyházkerületet és Debrecent, mint az egyház közjavanak és minden haladásnak megátalkodott ellenségét mutatnák be az egész világ előtt.

A közjóra s épen a zsinattartás vagy nem tartás ügyére nézve is, nagyon kevés óhajtott eredménye lenne már, azon kérdés feszegetésének is, hogy vajjon, épen a zsinatot legnagyobb mérvben ohajtó egyházmegyék, miért nem vették tüzetesen figyelembe azt, ami az egyházkerület által, a dolog természete szerint főfeladatul vala eléjük tűzve, hogy t. i. melyek tehát azon tárgyak, amelyeket országos zsinat nélkül elintézni nem lehet? Különben, mind maga ezen kérdés, mind általában a zsinattartás és az ahhoz való tüzetes készülés ügye, aligha nem oly természetűek, hogy azokat az egyházmegyéken, nálunk és mostanában legalább, a kellő segédeszközök hiánya miatt, a legnagyobb buzgalom mellett is alaposan és tüzetesen megoldani nem lehetséges.

Im itt van pl. a Geleji Katonaféle kánonok ügye! — Mind a tisztelt véleményezők, mind ő előttök s kivülöttük számtalan mások, azon véleményben vóltak s vannak, hogy ezen, szeréntök elavult s merőben hasznavehetetlen kánonokat félre kell már lökni s helyettök egészen újakat, korszerűeket alkotni stb.; igende ezt, csak egyedül zsinat teheti. — Nem csuda, hogy mindezideig ez vólt az általános vélemény; mert hiszen ugy gondoltuk, hogy a tiszántuli egyházkerületre nézve is, a szathmár-németii nemzeti zsinatnak törvényhozói hatalma s I. illetőleg II. Rákóczy Györgynek fejedelmi tekintélye folytán lettek kötelezőkké a Geleji Katonaféle kánonok és pedig nyomban azoknak fejedelmi szentesítettése után. Holott pedig a dolog épen nem így áll, hanem ugy, hogy a tiszántuli egyházkerület, minden felsőbb tekintély akarátja vagy rendelkezése nélkül, egészen saját autonóm tetszése szerint vette be törvénykönyvéül a Geleji Katonaféle kánonokat és pedig csak a mult század végén.

Még közepe előtt pedig a mult századnak, nevezetesen 1737. augusztus 13. azon szép eszmét mondotta ki végzésileg

a tiszántuli egyházkerület, hogy vajha a magyarországi négy ref. egyházkerületnek egy közös kánonos és liturgiás könyve lenne! E végre meg is bizta Zoványi György szuperintendenst, hogy több szakértők közreműködésével, a négy egyházkerület kánonaiból szerkesztszen egy egységes törvénykönyvet, („synopsin omnium canonum ex quatuor Hungariae superintendentiis collectorum“) amely közöltessék a többi egyházkerületekkel s kellő vizsgálat és módosítás után fogadtassék el. Ezen szép eszmének megvalósítása nem sikerült, valamint Zoványinak korábbi jóakaratu próbatétele sem, a róla nevezett s 1733-ban Kolozsvárott megjelent kánonokkal, amelyeket amint látszik, csak az ő szülő és lakóföldre a Szilágyság használt egy ideig.

Ha tehát a tiszántuli ref. egyházkerületnek jogában állott egykor, a maga saját régi kánonainak az Articuli majores és minores-nek letételét s egy új közös törvénykönyvnek létrehozását indítványozni, illetőleg munkába is venni; ha jogában állott ama régi kánonokat tényleg letenni, s helyettök egészen autonom hatalommal a Geleji Katonaféle kánonokat felvenni, s az idők folyamán ezekből is igen sokat lényegesen megváltoztatni vagy hatályon kívül helyezni: akkor jogában áll most is, létrehozni egy egészen új rendszeres törvénykönyvet, épenugy mint agendát és énekes könyvet, természetesen mindenikre nézve és mindenütt, hitfelekezetünk alaptanainak és jogainak legkisebb sérelme nélkül, mert ezeknek félretétele vagy elferdítése, nemcsak egy egyházkerületi gyűlésnek, de még egy valódi nemzeti zsinatnak sem áll hatalmában.

Meg kell jegyeznem, hogy azon történelmi adatoknak, amelyek a kánonokra vonatkozó imént említett nézeteimnek alapjául szolgálnak, teljes biztos tudomására én is csak a közelebbi időkben juthaték, midőn a tiszántuli ref. egyházkerület legrégibb jegyzőkönyvéhez, egy kimerítő tárgymutató előmunkálatait készítgetém.

Bár sokat, nagyon sokat tehetnének tehát az egyes egyházkerületek, sőt megyék és gyülekezetek is az ő saját kö-

rükben önügyeik rendezésére s általában az egyházi élet felvirágoztatására; bár azon főbb ügyek közül is, amelyek zsinati tárgyakul emlegettetnek, nem egy kettőt elvégezhetnének az egyházkerületek: mindazáltal még sem mondom részemről, hogy ne legyen zsinat, sőt óhajtom annak minélelőbbi célszerű létrejövetelét, mert egész készséggel elősmerem én is, hogy vannak s ezentul is lehetnek oly nagyfontosságú egyházi és iskolai ügyeink, amelyeket nálunk célszerűen elintézni csak egy nemzeti zsinat, vagy egy csupán csak ez által létrehozható országos egyházi főhatóság képes.

Azt hiszem, hogy abban előbb vagy később mindnyájan egyet fogunk érteni, hogy a most bekövetkezendő legelső zsinat, nem lehet más, mint alkotmányozó, azaz olyan, a melynek egyedüli teendője és végcélja semmi más, mint a hazánkbeli egész reformált egyház egységes és összhangzatos alkotmányának vagy szervezetének megállapítása, a szervezet legalsóbb fokától a legfelsőbbig.

Sietek megjegyezni, miszerént az egységes alkotmányon, részemről legalább, egyáltalában nem oly, megszámlálhatatlan §-szemekből álló vasláncot értek, amely az egyház testét úgy körül szorongassa, hogy az alsóbb tagok számára ne maradjon egyéb fenn a vak engedelmességnél. Lehet oly célszerű egységes alkotmányt hozni létre, amely a központosítást csupán oly tárgyakra nézve állapítja meg, amelyekre nézve az, a dolog természete szerint szükséges is, üdvös is, egyebekre nézve pedig minden tag és fokozat számára biztosítja a kellő szabadságot s az egész egyháztestnek saját lényegével és létcéljával összhangzó szabad fejlődhetését.

Ily egyházalkotmányra már, felette nagy szükségünk van; mert

Kétségtelen tény az, hogy a magyarországi reformált egyháznak mai napig sincs egységes alkotmánya, sőt mondhatjuk, hogy nincs egysége. Egyházunk, — mint debreceni elődeink egykor mondani szokták — „non est in statu rite constituto.“ — Három teljes évszázada telt le im-

már annak, hogy e hazában „megfogyva bár de törve nem“ (?) mintegy két millió református lélek él, anélkül hogy ezen lelkek szabályszerű képviselői, az 1848-dik évi mulékony és alig emlithető esetet kivéve, összejöhetnek volna valaha, hogy mint ugyanazon hazabeli hittestvérek megláthassák, nagy szenvedéseikben vigasztalhassák s küzdelmeikben kölcsönösen segíthessék egymást. Legyen bár valaki az egyházszervezet congregatzionalis irányzatának hive, mely szerént minden egyes gyülekezet souverain, s joggal bír még a ritus és hitvallás saját körében való gyökeres megváltoztatására és újbóli megállapítására is: lehetetlen mégis, hogy ne óhajtja az egy hazabeli és egy ajjku hitfeleknek valamely célszerű alakban való országos öszvejövetelét. — Tudjuk, hogy az újabb időkben már a Gusztáv-Adolf egyletben, az evangélikus és a presbyterián szövetségben és más efféle nemzetközi társulatokban különféle országok és népek protestánsai is rendszerént öszvegyülnek, hogy bizonyos közös egyházi célokat együttesen mozdítsanak elő: hát mi, ugyanazon hazának magyar reformátusai, sokáig késnének-e még, hogy az egész országból célszerű alakban egybegyülve, képviselőink által egymást megláthassuk és üdvözölhessük. Célszerű alakban, mondom; és hogy én, sem a konventet, sem a protestáns egyletet ilyennek nem tartom, sőt mások is igensokan nem tartják; — azt itt már fejtegetni nem szükség.

A célszerű és szükséges alak, jelenleg és legelsőben is nem lehet más mint egy alkotmányzó zsinat. — Azt semmiféle halandó ember nem tudhatja matematikai bizonyossággal, hogy egy ily zsinatnak az egyház közjavára nézve mi végeredménye és hatása lesz. Az én csekély nézetem szerént, sokkal hihetőbb a jó, mint a rossz. Csupán a végeredmény bizonytalansága miatt azonban, habár kevés időre is, ellenezni a zsinatot, igen nagy gyermekség lenne. Annnyival is inkább mert

Tény az, hogy csekély tudomásom szerént legalább, soha egyetlenegy egyházkerületünk sem mondotta azt, hogy neki

soha és semmi uton nem kell az egységes szervezet és az ahhoz vezető alkotmányozó zsinat. Sőt éppen ellenkezőleg

Tény az, hogy az 1791. XXVI. t. c. 4-dik §-a, határozottan kimondja az egységes szervezet eszméjét s annak megvalósítását elrendeli.

Tény az, hogy a pesti és budai zsinat nem más volt, mint ezen törvénytörvénypont végrehajtásának vagyis az egyházalkotmány megállapításának sok tekintetben gyászos emlékü sikertelen próbatétele.

Tény az, hogy bár a budai zsinatra nézve, a református lelkészek méltán mondhaták: vestigia terrent; mindazonáltal már 1848. előtt, a magyarországi négy református egyházkerület összhangzólag és ismételve kimondotta, hogy a nemzeti zsinatot szükségesnek tartja és ohajtja.

Kimondotta ezt, bár futólag és igen egyszerűen az 1848-dik évi egyetemes értekezéslet is Pesten, jegyzőkönyvének 25-dik pontjában s egyszersmind a zsinati tagok számát is meghatározta stb.

Tény az, mégpedig nagyfontosságú tény, hogy mind a két hitvallású evangélikus egyházkerületek, mind 1856-ban az egyházunkat szervezni akaró osztrák miniszteri Entwurf — mind egypár év múlva a sokkal hatalmasabb Pátens ellen, egyezőleg és határozottan kimondották, hogy nem kell nekik octroyált alkotmány, hanem kell igenis, törvényes alapokon nemzeti zsinat, amelyben, majd meg fogják ők maguk határozni saját egyházuk alkotmányát.

Valóban soha, még csak legtávolabbról sem vólt eset arra, hogy a magyar reformált egyházkerületek oly egyetértéssel és annyiszor ohajtottak volna valamely rendelkezési hatalommal bíró konventféle egyházi főhatóságot, mint ahogy ismételve és őszintén ohajtották az alkotmányozó nemzeti zsinatot.

Egy ilyenhez, ha volnának valóságos tényleges történeti előzményeink, azokat kellene most tüzetesen figyelembe vennünk, de ilyenek nincsenek, mert a két magyar hazabeli összes reformált egyháznak alkotmányozó nemzeti

zsinata nem volt még soha. A magyarországi négy egyházkerületre vonatkozó budai zsinat dolgai, már meglehetősen megvannak ösmertetve részint e folyóiratban, részint másutt. Belőlök ma már nagyon kevés életrevalót lehet tanulni, de annyit, egyrészben legalább minden esetre, hogy mit és miként nem kell cselekednünk.

Ha előzményeink nincsenek is; de némi előkészületeink mégis vannak és pedig épen egy alkotmányozó nemzeti zsinathoz. Van ide vonatkozólag egy kis irodalmunk, vannak kerületi és megyei levéltárainkban némi dolgozatok különösen az entwurfos és patenses időkből, épen az egyházszervezetre vonatkozólag. De ne feledjük, hogy mindezek, már is nagyon tul vannak szárnyalva különösen a német protestáns egyházi irodalom mezején, ahol az újabb időkben, az egyházszervezetre vonatkozólag igen számos kitünő művek jelentek meg. Semmitem sem szükségesebb mint az, hogy ezeket, az illetők közül minél többen tanulmányozzák.

Egyébiránt azon esetre, ha netalán egyházkerületeink többsége vagy egyeteme, egy alkotmányozó nemzeti zsinat megtartását csakugyan ohajtaná: nem kell valami fontoskodó vagy kicsinyeskedő és kacskaringós előkészületekkel bibelődni s az egyházmegyéket és egyes gyülekezeteket holmi dolgozatok készítésével terhelni, mert annak sem szüksége fen nem forog, sem haszna nem lesz.

Nem akarom már a sok szót szaporítani, hanem azt még szabad legyen kifejeznem, hogy az alkotmányozó nemzeti zsinatot mindenesetre meg kellene előzni egy oly egyetemes értekezletnek, amely csupán és egyedül a zsinati előkészületekre nézve, az egyes egyházkerületek által teljes határozási szabadsággal lenne felruházva.

Ezen egyetemes értekezlet állhatna oly módon választott s annyi számú tagokból, amint azt a tervezett konventre nézve, a legközelebbi egyetemes értekezlet javallotta. Amint ezen testület összeül, tudni fogja a maga teendőit; ezekről tehát itt beszélgetni, részint felesleges, részint időelöltti.

Midön pedig az alkotmányozó zsinat bevégzi a maga

munkáját, vagyis megállapítja az egyház teljes szervezetét, s épen ez által végérvényesen dönt a konvent, az egyházkerületek határai, egy szóval: minden az alkotmányra tartozó ügyek felett; el sem oszlik addig, míg ő Felségének törvényes helybenhagyását meg nem nyeri. Ez megtörténvén, végképen szétoszlik az alkotmányozó zsinat s rögtön megkezdődik az új alkotmány tényleges életbe léptetése.

Novus ab integro saeculorum nascitur ordo!

Most fog aztán már következni az egyházmegyék és mások által korunkban is oly sokszor emlegetett nagy fontosságú tárgyakkal szabályszerű elintézése a z o n országos egyházi főhatóság által, mely erre, a törvényes új szervezet szerint kiegészítve lesz.

Igensok és pedig nem csekély fontosságú tárgyról lehetne még szólni e közérdekű ügyre vonatkozólag; de azokat ez uttal mellőzöm, csak azt jegyzem még meg, hogy csekély nézetem szerint, az alkotmányozó zsinat tagjainak a lehető leg szélesebb népképviselési alapon, legalább is a presbyteriumok által kellene választatniok és pedig az egyházmegyék és kerületek határaitra való tekintet nélkül.

* * *

Most már végre „szabadjon“ azzal hizelegni és gratulálni magamnak, hogy tehát már én is, nagynehezen bár, de mégis mint „korszerű“, „szabadelvű“ és „haladó“ protestáns mutathatám be magamat! Egy nagy kö esett le szívemről; respiravi, liberatus sum! Sublimi feriam sidera vertice! Csakhogy aztán valamelyik haladár (kérem, új szó!) barátunk azt ne találja mondani, hogy most már nekik meg, csak azért sem kell a zsinat mert még az oly világtól elmaradt orthodoxok sem ellenzik azt, akik protestáns nevet viselvén, még arra sem képesek, hogy a Krisztus istenségét és a csudákat s a többi eféle őskorbéli ásatag dolgokat végképen kiküszöböljék már.

Bocsáss meg tisztelt olvasó! de nálunk most, épen a legszentebb tárgyakról szólva is, valóban difficile ést satyram non scribere!

Debreczen, 1877. Február 10.

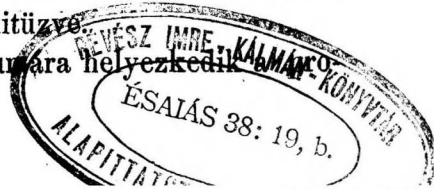
Révész Imre.

II.

A protestantizmus mint társadalmi elv, különös tekintettel Magyarországra.

A protestantizmus első sorban vallás, keresztyén vallás, a ker. vallásnak legtökéletesebb formája, akár dogmatikai, akár ethikai, akár socialis szempontból tekintve. Lényege, alakilag véve, éppen abban áll, hogy az elvül elfogadott szabad vizsgálódásnál fogva szüntelen törekszik a keresztyénség tökéletesebb felfogására. Nem egyik-másik egyoldalú nézpontról indul ki, nem valamelyik fejlődési fokozatát veszi, nem egyik-másik eszmei mozzanatát elkülönítve tekinti csupán, — hanem magasabb és szélesebb álláspontra helyezkedve, a keresztyénségnek, mint egésznek a maga történelmi és eszmei, isteni és emberi, egyéni vallásos és egyetemes erkölcsi jellemét eredetében és egész fejlődésében fogja fel és valósítja meg. E mélyebb, áthatóbb s tökéletesebb felfogásban az isten-ige szövetnekével folyvást belebbnyomul a keresztyénség központjába, a melyből mint magból és csirából az egész képződött és kifejlődött. Nem közvetíti az üdvöt privilégizált ordoval, nem tesz maga és a Krisztus közé kiváltságos papságot, hanem közvetlen, személyes, élő viszonyba lép az üdvözítővel, ki neki nemcsak igazság hirdető, hanem maga az igazság, nemcsak utmutató, hanem maga az út, nemcsak életvezér, hanem maga az élet, az örökélet, az üdvélet. A protestantizmus így szól hiveihez: „Örökéletnek beszéde van az Igében, üdvösség forrása van a Megváltóban; im, itt a kulcs, az Irás: Nyisd föl magad ama forrást, meríts belőle magad, keress magad, zörgess magad — s akkor megtalálod. Vizsgáld meg mindent, szivedet, eszedet, az Isten-igét, az élet titkait, a lét nagy rejtélyeit, — s a mit jónak találsz, azt tartsd meg!!! E szabad vizsgálódás az Irásban, a szivben, az emberiség szívében: ez a protestantizmus ugynevezett formális elve, mely elé az „Excelsior!“ van célul kitűzve.

Materialiter a hit principiumára helyezkedik.

testantizmus. Minden vallás lényege, magva, mozgató idege és éltető lelke a hit, — a protestantizmusnak per excellentiam. Szerinte a hit üdvözít, a hit boldogít, a hit minden jónak eszközlője, indítója és segítője. Hit nélkül a jó cselekedet is csak meghalt állat. Nála tehát legfőbb principium, leghatalmasabb vezérelv a hit, nem pápista értelemben mint dogmatikai vagy történelmi igaznaktartás, nem mint csupán a léleknek egy értelmi vagy ismereti aktusa, nem is az, amit közönségesen meggyőződésnek neveznek; hanem a hit azon értelemben, melyet a protestantizmus a „fides salvifica“ alatt ért: az istennek mély, önmagában nyugvó, rendíthetlen belső tudata, Istenhez való ragaszkodás, Istenben való béke és öröm, Istennel való közösség, a legbensőbb élet Istenben az egész személység részéről; a Krisztusban kijelentett váltságnak közvetlen megragadása és elsajátítása egész benső életünkkel: ezt nevezi a protestantizmus idvezítő hitnek, s ezt teszi hitrendszere materiális elvéül. Az első szó, az első követelés, mit tagjaihoz intéz, a Megváltó amaz első szava: „Térjetek meg!; bánjátok meg őszintén bűneiteket; vetkezzétek le az ó embert és öltözzétek fel az új, bűnbánó, megalázódott és megigazult hívő embert, ki Isten kegyelméből él, ki nem számítgatja, mit tett, nem kérdi, mit kell cselekednie, hanem titokban elvégzi a jót, aki hiszen, remél, szeret s érzi, hogy az örök élet már e földön az övé lett.

A nevezett kettős elvre, t. i. az Irás alaki és az isteni kegyelem vagy hit általi megigazulás tartalmi elvére van építve a mi evang. keresztyénségünk mind dogmatikai mind ethikai rendszere, — ezek képezik a protestantizmusnak mint vallási tudatnak is a maga letörölhetlen sajátosságát és kétségbevonhatlan elsőségét. De ezekből ágazik ki, mint főforrásokból, a protestantizmus sociális természete, azaz azon oldala és sajátossága is, melylyel a társadalomban, mint ténykedő hatalom és vezérelv megjelenik. Mert minden vallás, azon kívül, hogy üdvintézmény, hogy váltság és üdvélet vallása, egyszersmind bizonyos eszmekörrel lép fel s hatol be a világba, hol ezen eszmék megvalósítására bizonyos alakot ölt, intézményeket

létesít s a társadalom többi factoraira alakító vagy módosító, sőt a legtöbbször alkotó vagy teremtő befolyást gyakorol.

Értekezésem folyamán a protestantizmus ezen társadalmi természetete fölött kívánok futólagos szemlét tartani, felmutatván röviden azon főbb vonásokat, melyek a protestantizmust kiváló társadalmi factorrá képesítik. Azután a hazai protestantizmus felett fogok szemlét tartani, jelezve néhány vonással, hogy mennyit s miket valósított meg e társadalmi sajátságokból s mennyi még e tekintetben a megvalósítandó.

Minden vallás társadalmi természetű, mert természeténél fogva az emberi élet és az öszszes lét legfőbb, tehát azon kérdéseire ad feleletet, melyek az emberek egymáshoz való viszonyára s ennek alakulására és berendezésére legdöntőbb befolyással bírnak. Isten, lélek, ember, lét, rendeltetés, világ, világcél s nekem mint embernek ezekhez való viszonyom — oly kérdések, melyekre midőn a vallás ilyen vagy amolyan feleletet ad: az ember aszerint rendezi be dolgait, viszonyait, röviden szólva — egész életét. Innen van a vallásoknak per eminentiam társadalmi jelentősége, befolyása, hatalma, ereje, egyszóval: társadalom-alkotó természetete. Minden vallás ugyan is azon formát határozza meg, mely az emberek egymás közti és a Teremtőhöz való viszonyának nézete szerint leginkább megfelel.

De történelmileg is igazolható tény a vallás-eszme hatalmas társító és ujja szülő ereje. Az új vallásokat mindenütt vagy azonnal vagy kevés idő múlva új társadalmi viszonyok követik. Midőn Buddha új vallást alapít a Brahmanizmus romjain, — az ő vallási reformjából új társadalom nő ki. Midőn Mahomed új vallást alkot — új néppé és új társadalmi típus-sá szervezi keletet. És midőn a keresztyénség új kovásza megposhasztja az ó világ vallás erkölcsi tudatát — az új hit új eget s egyszersmind új földet is teremt a görög-római birodalom sirja fölé.

A valláseszme ezen lélektanilag szükségképi s történelmileg oly szépen igazolt társadalomalkotó természetét újabb időben az ugynevezett positivista philos. iskola magával a val-

laseszme objectiv létjogosultságával együtt nyilvánosan megtagadta, s ezt a nagyhirű angol művelődéstörténelmi író Buckle történelmileg is bebizonyítani törekedett. Szerinte a népek kulturájára nem a szellemi factorok s köztök nem az eddig legfőbbnek tartott tényező — a vallás volt eldöntő befolyással, hanem a külső természeti viszonyok, minők: égalj, földfelület, táplálék stb. Azon tény is, hogy a keresztyénséget elfogadott népek a szellemi és anyagi fejlődésben a legfelső fokot foglalják el, szintén nem a keresztyénség által világba vitt szellemi elemekből fejtendő meg, hanem az ezen népektől lakott föld égalji, talaji, tápláléki stb. természetéből.

A modern naturalizmus körében általánosan elfogadott ezen theoria különösen két ok miatt nem állhat meg; ezek egyike pszichologiai, másika pedig históriai természetű, melyek magokban véve is elég nyomósak arra, hogy a fentebbi elméletet csak jelentékeny módosítással fogadjuk el.

Psychologiailag tuloz az elmélet, midőn az embert csupán természeti lénynek tekinti, midőn tőle minden spontaneitást megtagad s benne csak a megkötött s a külviszonyok által korlátok közé szorított természetet látja, az öntudatos szabad személyiséget pedig észre nem veszi, midőn az embert csupán physikai productumnak tekinti, specialis ethikus természete előtt pedig szándékosan szemet huny. Ezért helyezi az embert teljesen a körülmények, belső és külső természeti okok és viszonyok uralma alá, mely alatt minden személyes, szabad s az ember szellemi természetéből folyó öntudatos cselekvés megszűnik. — Azonban az ember nemcsak a természet, nem csupán a physikai világ változhatatlan törvényeinek szolgája, hanem minden józan psychologia szerint szabad elhatározás és szabad cselekvés alanya is egyszersmind. Az ember nemcsak az, amivé születik, hanem az is, amivé önfejlesztés útján lesz. E mellett két világ polgára: a természeti és az erkölcsi viláé; mint természeti lény kötött, szabadságában korlátozott s a szükségesség törvénye alá vettetett, — de mint erkölcsi lény szabad, öntudatos s a szabadság törvényei szerint cselekvő. Az újabb naturalizmus azonban az ember ez

utóbbi természetét egészen megtagadja s a fejlettebb állatok és az ember között semmi specificus határvonalat nem húz, sőt még az öntudat és az önelhatározás naponként tapasztalható tényeit sem akarja megengedni. Ezért a maga álláspontján következetesen jár el, midőn az emberi szellem minden művét, az emberi lélek minden nyilatkozatát a külső viszonyok, jelesen az éghajlat, táplálék, földfelület stb. behatásából származottaknak állítja. De aki az embert s annak minden irányu munkásságát jól szemügyre veszi, bizonyára az egész elméletet tarthatatlannak nyilvánítja, látván, hogy a lélek maga is bizonyos, habár több tekintetben korlátozott spontaneitással bír, s szellemi és erkölcsi productumait épen ezen specificus természetéből meríti. És így az egész teoriából csak annyi tartható meg, hogy az emberre, kivált annak fizikai oldalára a természeti viszonyok gátlólag vagy segítőleg, akadályozólag vagy erősítőleg, egyszóval módosítólag hatnak, de az, ami a fejlődést okozza, megindítja és tovább viszi, az nem a természet, hanem az isteni eredetű psyche, az istenivel rokon emberi lélek.

De tévesztett az elmélet történelmi szempontból is. Az emberiség művelődés története ugyanis mindenütt az újabb vallásalakokkal tesz újabb lépéseket. Minden civilizációban a termő csira, épen a vallásos eszme a vele összefort erkölcsi elemekkel. A görög-római civilisatióknak nemcsak színezését, de alapját a görög mythologia képezte, a brahman vagy mahomedan polgárosodás alapján vallásos eszmékkel van szaturálva, és a mi keresztyén civilisatióknak minden jelentékenyebb és számbavehetőbb mozzanatának is a ker. vallásos eszme képezi alapját. Nem a faji, földövi vagy climatikus viszonyok csinálják tehát a civilisatiót, hanem az isteni eredetű léleknek isteni megvilágosításból, azaz kijelentésből eredő magasabb nyilvánulásai, miket aztán az ezen magaslatra fölemelkedett emberiség lassanként részletesen feldolgoz s újabb adatokkal bővit. Az lehetséges ugyan, hogy az emberiség az egyszer megtalált igazság felfogásában kedvezőtlen körülmények, tévedés vagy más gátló akadályok miatt,

időkoronként vissza-vissza esik; de úgy a haladást mint a visszaesést szellemi factorok eredményezik, a külső viszonyok pedig mindössze is csak módosítólag működnek közre. Épenezért a nagyhirű Buckle állításából csak annyit fogadhatunk el, hogy az emberiség művelődési történetében a külső tényezőknek, tehát a természeti viszonyoknak is jelentékeny szerepök van, kivált az emberi fejlődés alacsonyabb fokain, — de magának a haladásnak, a művelődésnek és fejlődésnek minden időben az ember szabad szellemi és erkölcsi természete volt a teremtő elve, csirája, szülő anyja.

A népek művelődési, azaz polgárosodási és kulturai fejlődését tehát szellemi tényezők s köztük első sorban épen a vallásos és erkölcsi eszmék eszközlik. A keresztyénséget elfogadott népek magas szellemerkölcsi fejlettségének megértéséhez is csak a ker. vallás szellemerkölcsi fensősége adhat találó kulcsot. A benne rejlő magasztos eszmék a teremtőről, a teremtőnek az emberhez és a világhoz való viszonyáról, az emberről s az ő szellemi és erkölcsi rendeltetéséről stb. stb. voltak azon tényezők, melyek segítségével szellemileg a többi népek fölé emelkedve, önmaga folytonos fejlesztése által egyszerűs mind az anyagot és a természet erőit is meghódítani és uralma alá hajtani mindinkább képes lön, egészen azon fokig, melyet a keresztyén népek mai magas kulturája felmutatni bír.

A keresztyén népek között a legmagasabb szellemi erkölcsi és kulturai, szóval társadalmi fejlettség a protestáns országokban és a prot. nemzetek között található fel. Ez sokszor kimutatott történelmi tény, mely jóllehet a mai számos társadalmi tényezők közös összehatása folytán kevésbé szembeötlő, mindazonáltal mai napság is könnyen fölismerhető, ha a protestáns és pl. katolikus országokat, népeket és családokat minden egyes társadalmi viszonyaikban összehasonlítjuk. Az ilyen összevetések a régi kath. és prot. polemikusok kezében többnyire sok szenvedélylyel és tuzásokkal történtek s többnyire mindig azon fél előnyére ütöttek ki, a melyik az összehasonlítást végezte; de napjainkban a tisztán tudományos célból, kellő alapossággal és részrehajlatlansággal eszközölt egybevetések-

ből mindenütt a protestantizmus előnyére üt ki a számítás. A legujabb ily fajta párhuzam a katholikus Lavaleyé kezéből került ki,*) melynek eredményét célszerűnek tartom ideiglatni.

„Minden országban, a hol a prot. és kath. vallás együttesen képviselve van, a protestánsok sokkal tevékenyebbek, iparkodóbbak, takarékosabbak, s ennél fogva gazdagabbak, mint a katolikusok.“

A reformatiót elfogadott skótok még az angolokat is meghaladták a műveltségben... míg az ultramontanizmusnak hódoló Irland szegény, nyomorult s a lázadás szellemétől hányatott.

„A helvétiai prot. kantonok rendkívül meghaladják a katolikusokat tanultságban, irodalomban, a magasabb és magasabb művészetben, az iparban, kereskedésben, gazdagságban, szóval a műveltség minden nyilvánulásában.“

„Az Egyesült államokban a katolikusok nagy többsége szegény Canadában a nagy kereskedés; ipar a protestánsok kezében van.“

„Franciaország munkás osztályaiban a protestánsok vannak fölényben a katolikusok felett.“

„Ha valamely család a katolicizmus és protestantizmus szerint megoszlik, a katolikusnál folyton növekvő vagyoni ziláltságot, a protestánsnál folyton növekvő gazdagodást lehet észlelni.“

„A protestáns országok érték papirjai a tőzsdén szilárdak a katolikusokéi ingadozók.“

„A Róma alá vetett népek terméketlenséggel sujtják, nincs terjeszkedési erejük, nem gyarmatosítanak; a protestánsok ellenben a terjeszkedés s gyarmatosítás képviselői.“

„A kath. országok belzavargások prédái, miáltal gátolva vannak az oly szabályos és rendszeres haladásban, aminőt a protestánsok élveznek.“

„Az elemi oktatás tárgyában a prot. államok hasonlíthat-

*) Lásd „A protestantizmus és katolicizmus“ Tanulmány a társadalmi rendezés fellett. Irta Lavaleyé Emil, lüttichi tanár. Magyarra fordította Dercenyi M. Sándor. Kiadta Balog Ferenc.

lanul előbb állanak, mint a katolikusok, melyek legtöbbszörénél még nincs is kötelezőleg rendszeresítve a népoktatás.“

„Bebizonyított igazságnak látszik, hogy az erkölcsi színvonal magasabb a prot. népeknél, mint a katolikusoknál.“

„A protestantizmus elősegélé a népek politikai haladását, mivel szabad intézmények alapítását eredményezé, míg a katolicismus vagy despotiára vagy anarkhiára vezetett — vagy felváltva hol egyikre, hol másikra.“

„A modern állam alapeszméi, azon eszmék, hogy az ember ura önmagának; hogy tőle sem szolgálatot sem adót nem lehet követelni önbeleegyezése nélkül; hogy a kormányzat, igazságszolgáltatás és minden hatalom a néptől származik: a a german traditióból eredve s ugyanott a hűbériség és a királyi hatalom által elnyomva, a prot. népek közt, Helvétiaiban, Angliában, Hollandiában s az Egyesült államokban támadtak új életre. S még az ugynevezett 1789-diki elveket (szabadság, egyenlőség, testvériség) is nem a francia forradalom találta fel, — mindössze is csak Európában való elterjedésüket mozditotta elő, — hanem a quackerek és a puritánok kiáltották ki és gyakorolták is azokat Amérikában már 200 évvel a nagy forradalom előtt.“

„Midőn mindezeket látja az ember — következtet Lava-leye — midőn látja, hogy ugyanazon fajú, ugyanazon országban, sőt ugyanazon vidéken lakó, egy nyelvű és egy származású népek között a reformáltak sokkal szabályosabban haladnak elő, mint a katolikusok: igen nehéz rá nem jöni a következtetésre, hogy az egyik felsősége a másik fölött nem másból, hanem vallásából ered.“

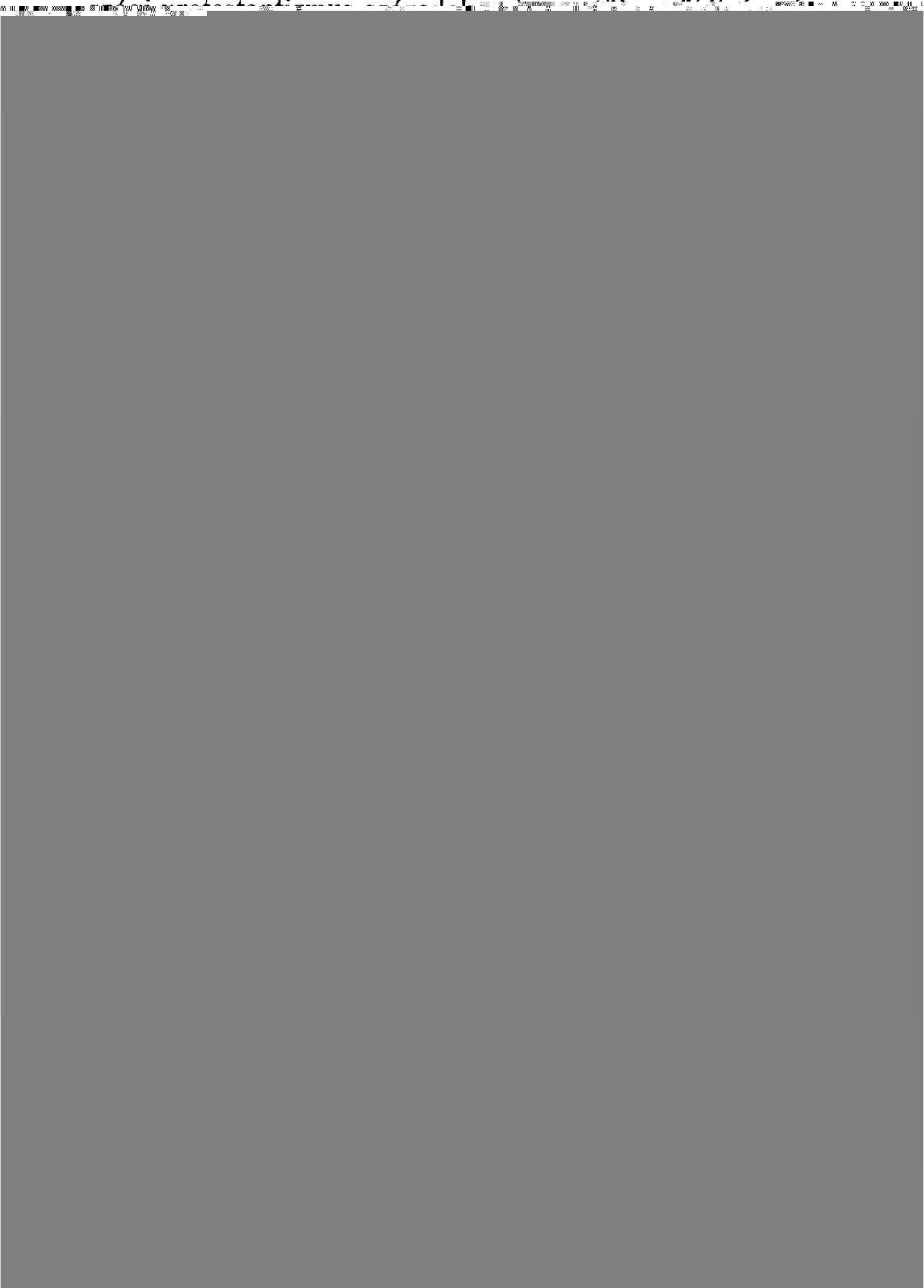
E kétségtelen tények magyarázatához szükséges kulcsot a protestantizmus társadalmi eszmékben gazdag természete szolgáltatja; mert ez, mint tisztultabb és emelkedettebb felfogása a keresztyénségnek, mindazon sajátságokkal bir, melyekkel az ő keresztyénség egykor meggyőzte az ó világot. Midőn a keresztyénség dús-gazdag vallás erkölcsi tartalmát a protestantizmus felelevenítette, különösen négy eszmével hatott átalakítólag a társadalmi viszonyokra. — Mint oly vallás-erkölcsi

közösség, mely a szabadság elvét tette egyik sarkelvévé amellet, hogy saját rendszere hiányainak és tévedéseinek időnkénti kijavítására ösztönözve és jogositva van, e magasztos eszme világbavitele által egyszersmind a társadalmi lét egyik örök törvényét valósította meg. Mint oly vallás rendszer melyben a haladás elve principiális és tényleges életet nyert, állandóan képesítve van arra, hogy ne csak az általa vallott örökigazságok formáit a fejlődő emberiség tudata szerint tökéletesítse, hanem, hogy a rajta kívül eső társadalomra is fejlesztőleg és művelőleg hasson. Mint oly vallás továbbá, mely a keresztyénség ethikus elemét a maga fensőségében s a vallással való benső összefüggésében, mondhatni összenövésében, sürgetően hirdeti és gyakorolja, kiváló mértékben alkalmas az emberi társadalom valláserkölcsei nevelésére. Végül mint oly intézmény, mely a szabadságra hivatott emberiség természetének megfelelőleg az egyházat valláserkölcsei társulatnak, helyesebben szabad hitközösségnek tekintti, s tekintélyi paranccsszó helyett az igazság erejével kíván hatni; — hivatva van arra, hogy a társadalomnak megszentelő ereje és éltető lelke legyen.

A szabadság, művelődés, erkölcs nagy eszméi s a reformatziói egyháztársadalmi alakulás képezik azon főbb irányokat, melyekben a protestantizmus társadalmi természete és fensősége nyilvánul. Felismerhetők ezen eszmék s társadalmi hatásaik mindazon népek köz- és magánéletében, melyek keblében a reformatio elvei szabadon fejlődhettek, habár a mai napság már rendkívül nagyszámu társadalmi tényezők együttes közreműködése miatt, hova tovább kevésbé éles kidomborultságban. Lavaleyé fentebb idézett tanulmánya világosan tanuskodik arról, hogy prot. vallásunkban, eltekintve tisztán dogmatico-sacramentalis jellegétől, társadalmilag mai napság is oly értékes elemek rejlenek, melyek a protestantizmusnak a katholicizmus fölötti elsőségét kétségbevonhatlanul igazolják.

Hazai protestans egyházunk a sok nyomás és üldözés miatt kevesebb társadalmi hatást volt képes kifejteni, mint a külföld kedvezőbb viszonyok között élt testvér-egyházai; de

ez a kevés is több és jótékonyabb volt, mint a számban és erőben minket jóval felülmuló hazai pápistaságé. A magyaror-

latkozatát, hogy „az egyház reformatiójának az iskola reformálásában kell megizmosodni.“ A német iskola rendezetek, kiváltképen a Melanchton nagyhirű „Schulordnungja“ nálunk is elfogadott és alkalmazott tanrendszerre vált. A mi reformatoraink első teendője egy új községben, hol az evangyeliomi egyház gyökeret vert, rendesen az volt, hogy iskolát állítsanak, melyben az evangyeliom magvai s csemetéi állandó melegágyat találjanak.

Azonban egyszerű, minden községben felállított elemi iskolákkal nem elégedhettek meg az evangyeliom német és magyar apostolai. A tanítás nem végződhetik be az ismeret alapelemeinek közlésével, egy kis biblia, zsoltár és káté tudásával, mert a folyvást erősebbé lett protestantizmusnak előkelő párthivei is találkoztak, kiknek gyermekei magasabb ismereteket, tudományosabb képzést igényeltek; aztán az evangyeliumnak is, hogy hiveiben tovább fejlődjék s inkább-inkább erősödjék, hirdetőkre, tanítókra, praedicatorokra volt szüksége. Mindezek folytán nagy áldozatokkal közép- vagy akkori néven latiniskolákat szerveztek öseink minden oly helyen, hol a hivek vagyoni ereje s áldozatkészsége megbirta. E latiniskolák némelyike aztán egész kis egyetemmé nőtte ki magát, mint pl. Sárospatakon, Kolozsvárt, Debrecenben, Pápán, s még inkább a „nagy fejedelem“ bőkezűségéből Gyula-Fehérvártt, (mely később N.-Enyedre tétetett át), hová legelső rangú külföldi tudósok is kaptak időnként meghívást és alkalmazást, mint pl. Alstädius, Piscator, Bisterfeldius stb.

A tanügyi téren eszközölt eme nagyszerű reformatióval karöltve haladott egyházunknak az irodalom terén kifejtett nagyszabású működése, s ezzel együtt a nyelv és nemzetiség tisztázása és erősítése érdekében kifejtett nagymérvű munkássága. Hazai könyvészetünk és irodalmi történetünk épen ez időszakból még nem annyira tisztázott mező ugyan, hogy róla teljes történeti hűséggel ilyen vagy amolyan értelemben a végső szót kimondhatta volna a kritika, de anyit a különben részrehajlatlan Toldyval szemben a történeti hűség és az igazság érdekében, bátran ki lehet, sőt kell mondanunk, hogy

az ó magyar prózát a prot. polemikusok alkották meg s hogy a nagy irodalom-történész által irodalmi nyelvünk megteremtőjéül magasztalt Pázmánynak hatalmas szelleme már kész anyagon végezte tagadhatlanul magasabbra vitt s tökéletesítő munkáját. Az újabb kutatások*) meglepő adatokat tárnak fel a reformatió idejében kifejtett nagy mérvű irodalmi tevékenységről, melyhez mind a kezdő szót, mind a további ingert, mind az anyagot a nagy szenvedélylyel ostromlott „uj eretnekség“ szolgáltatta.

Messzire vezetne azomban kitűzött célomtól, ha részletesen kimutatni akarnám mindazon egyes mozzanatokot, melyekben a protestantizmus hazánkban akár cselekvőleg, akár reactio támasztás által, úgy positive, mint negative a magyar közművelődésre befolyást gyakorolt. Ha ezt csak főbb vonásaiban is feltüntetni akarnám, 350 év művelődés történetét kellene megírnom; de erre sem erőm, sem időm, sem szükségem nincs. Épen azért csak a következő tényeket sorolom még fel:

Tény az, hogy hazánk művelődési folyama a reformatióval új és kiszélesedett medret nyert; tény, hogy nálunk is, mint külföldi hitsorsosainknál, a népiskolai intézményt a protestantizmus rendszerezítette; tény az, hogy a közép és felsőbb iskolák (a Nagy Lajos és Mátyás által alapított pécsi, budai elpusztulása után) protestans felekezeti talajon támadtak új életre; tény az, hogy a magyar tudományosság kizárólagos képviselői és a külföldiekkel szerves összetartói századokon keresztül a prot. iskolák voltak, melyek még a folyó század közepén is felülmúlták a többi, jelesen a jezsuiták és Mária Therezia által létesített katolikus (névleg kir. és állami) intézeteket; tény az, hogy a protestantizmus a maga nemzeti nyelvű irodalmával, anyanyelvű bibliájával, kátéjával, zsoltáiraival, egyszóval egész liturgiájával és istenitiszteletével, nemzeti nyelvű és nemzeti szellemű iskoláival kiszámíthatlan becsü, mondhatnám gondviselészerű munkát végzett a magyar

*) Legújabbán pl. a Szabó Károly által közlött könyvjegyzék a magyar „Könyvszemle“ áprilisi füzetében.

hazában; és végül tény az, hogy az általános művelődés minden eszközei, a szabad szó és a szabad sajtó, nemzeti nyelv és nemzeti irodalom, hazánkban a protestánsok által honosították meg, dacára mindazon ellenséges irányu törekvéseknek, melyeket a sötétség-szerető s világosság-gyűlölő jezsuitizmus s vele rokon magyar főpapság támasztottak egyházunk becsületes és nemes fáradozásai elé. Mindezek tények, ékesen szóló tények, melyek szónál meggyőzőbben hirdetik s napnál világosabban mutatják azon nagy intensív erőt s hathatós támogatást, melyet hazai közművelődésünk a prot. egyház ernyedetlen munkásságából s kifogyhatlan áldozat készségéből merített.

A hazai protestantizmus közművelődési művéhez még a nemzeti jogok, alkotmány, függetlenség stb. érdekében folytatott küzdelmeit kell csatolnunk, ha egyházunk társadalmi jelentőségét s érdemeit kellően méltányolni akarjuk.

A reformatió politikai tekintetben nagyon szétszaggatva találta hazánkat. A pártoskodás miatt Mohácsnál félig sirba vitt nemzetet a felgyógyulás s újraépülés művében is elfogta a visszavonás átkos szelleme, mely egységes állami élet helyett tartományokra szakított hazát adott a hol törökhöz, hol némethez szegődött nemességnek. A habsburg-ház a nemzet egy része által felajánlott koronával az ország százados politikai jogait is kezébe keríteni iparkodván, a magyarok nagyrésze csakhamar belátta, hogy a szabaditól behívott barátban veszedelmes ellenséget kapott. Hozzájárulván e jogfosztó politikához azon nagyfontosságú tény is, hogy az uralkodóház a maga politikai érdekeit a jezsuiták által restaurált katholicizmussal ritka ügyességgel tudta összefonni, — hazai prot. egyházunk nemcsak a benne pezsgő szabad szellem által, hanem a külső, nemzeti és politikai körülmények által is a nemzeti és alkotmányos szabadságharcok hőségé emelkedett.

Hazánk történetének lapjai, le egészen a folyó század utolsó évtizedéig, fényes bizonyosságot tesznek a magyarországi protestantizmus megbecsülhetlen nemzeti szolgálatairól. A bécsi kormány szabadság, és alkotmányellenes politikája ellen,

a mi prot. egyházunk volt századokon át azon védvár, melyből a politikai intézményeiben teljesen megbénított nemzet sikeres védharcait folytathatta. A kis Erdély nemzeti s legtöbbnyire protestáns fejedelmei adtak a magyar nemzet vallási és politikai küzdelmeinek fegyveres erővel is sulyt és csikartak ki számára legalább papiron, vallási és nemzeti szabadságot. S midőn a nemzet ereje a századokon át folytatott harcban már a fegyver alig-alig hordozhatásaig meglankadt, s türelme a jogok szépszerinti feladásaig kimerült: a prot. egyházban és iskolákban volt még meg azon szabadság-kovács s élt még az eszmék diadalában vetett ama hit, mely kedvezőbb idők kerül-tével a papság, dalnokok és költők ajakán a szendergő ma-gyar öntudatot ismét életre támasztá. Sőt századunkban is, szabadságharcunk szomorú meghiusulta után, a nemzet elfá-sultságának ama gyászos éveiben, midőn már minden jog el-rabolva s minden fegyver kicsavarva lön kezéből, ismét a prot. egyház, a magyar szabadság és alkotmány e régi hű Siona, képezte azon megingathatlan szirtet, melyen az absolutizmus utolsó nagy kísérlete hajótörést szenvedett. (Az 1859-ki pa-tentális küzdelmek.)

A protestáns szabadságküzdelmeknek és a nemzeti sza-badságharcoknak e történelmi összeforrottsága után nem lehet a véletlen játéknak tekinteni, hogy a protestáns vallási sza-badságküzdelmek legnemesebb alakjai egyszersmind a poli-tikai harcok dicsőített hősei is; hogy nemzeti küzdelmeink egész történeti folyamán a számban csak $\frac{1}{5}$ -öt alkotó prot. elem szolgáltatja a harcosok tulnyomó számát, hogy a szabad eszmék terjesztésében, kivált a mult század vége óta oly ki-váló szerepet vitt költők és dalnokok kétharmadnál nagyobb részben a prot. felekezethez tartoznak; hogy a protestánsok által lakott területek nemzetiségöket és nyelvöket hivebben megőrizték, mint a többi vidékek; hogy az absolutizmus a maga alattomos fondorlataiban első sorban mindig a prot. egy-ház autonómiajára vetette ki hálóját, s hogy a mézes madza-gok fonásához oly kitünően értő Mária Theresia a prot. ne-mességből csinált legtöbb térdet-fejet hajtó osztrák Ritters,

vagy legalább uszályhordozót, és végül, hogy a protestantizmus a szabadságharcok időszakában volt országosan kedvelt s még a katolikusok előtt is népszerű ügy. Igen, mert a mi anyaszentegyházunk és a magyar nemzet mindig és minden körülmények között együtt érezett!

(Vége következik.)

V á r a d i F.

III.

A konfirmáció.

A debreceni ref. egyházmegye egyetemes lelkészi értekezletén, — mely tartatott 1876. jun. 8-dikán a konyári sós-tófürdön, egy igen érdekes konfirmálási eset képezte a vita egyik tárgyát. — A tény röviden következő: egy lelkész, bizonyos 5-ik elemi osztályú növendéktől — a szülék kérelme dacára — megtagadta a konfirmálást, azon óknál fogva, mivel egyházában, a népiskolai törvény hatályosabb keresztülvihetése szempontjából? csak a 6 osztályt végzett növendékek konfirmáltatnak. A szülék ekkor elvitték a gyermeket, egy más egyházmegyébe tartozó egyházba és az ottani lelkészt szólíták fel gyermekök konfirmálására, és e felkért lelkész a konfirmálást minden ellenvetés nélkül végrehajtotta. — Im ez a tényállás rövideden A kérdés természetesen az, hogy helyesen és jogosan járt-e el egyik vagy másik lelkész?

A kérdést elébb a vértesi kör vitatta meg, és ez a konfirmáló lelkész eljárását teljesen helytelennek és jogtalanak ítélte. — Itéletének indokai azonban, az előttem levő hirlapi tudósításban nincsenek közölve. (Lásd Evangy. prot. lap 1876. 24. sz.) s csakis gyanítani lehet, hogy a legfőbb indok a kör előtt valószínűleg az volt, hogy a konfirmáció az iskolai nevelés kiegészítő része, s mint ilyet, csak az szolgáltathatja ki, vagy az végezheti, ki a növendéknek iskolai nevelését folytonos figyelemmel kísérhette s felügyelhetette; tehát ezen az alapon, minden növendéket egyedül saját gyülekezetének lelki pásztora konfirmálhat. — A vértesi kör ezen nézetét azonban

az „egyetemes értekezlet“ elvetette s e helyett kimondotta: „hogy a konfirmálást nem tartja kizárólag csak az iskolai nevelés kiegészítő részének s nem tartja egyedül az illető lelkész kizárólagos hatáskörébe tartozónak. A szülék akarata szerint, bármely lelkész által véghez vihető az a kellő megvizsgálás mellett 10—12 éves gyermekeken; de kívánatos, hogy a hivataltársi testvéri viszonymnál fogva az illető lelkész erről utólagosan értesíttessék.“ — Im így döntette el, az említett „lelkési értekezlet“ a felmerült nagyfontosságú kérdést. — Sajnos azonban hogy a két különböző vélemény indokai részletesen nem közöltettek, hogy az ügy iránt érdeklődők bővebb tájékozást nyerhettek volna. Sajátságos pedig az, hogy noha a felmerült kérdés, és annak ilyenmü eldöntése hetek és hónapok óta nyilvánosságra van hozva: a „Prot. egyh. és isk. Figyelmező“ szerkesztőjén kívül, tudtommal legalább, még ez ideig senki, csak egy árva szóval is nem szólott ahhoz! A „Figyelmező“ szerkesztője is azonban, csak igen röviden nyilvánítja folyóirata VII-ik (1876.) füzetének 323-ik lapján, hogy ő, sem a kisebbség, sem annyival inkább a többség nézetét, a fenforgó ügyben nem helyesli. Pedig óh! mi jó lett volna, főleg reánk ifjabb lelkészekre nézve, ha felfejtette és megvilágosította volna a kérdést minden részleteiben; mert — hogy mellesleg megemlítsem — én nem emlékezem, hogy egész iskolai pályám alatt, hallottam volna valamelyik tanáromtól, a konfirmazio jelentőségét, mivoltát, célját s természetét kellőleg méltatni vagy csak figyelmünkbe is ajánlatni; s kétségen kívül ez az oka annak, hogy az iskolából kilépve, úgy én, mint bizonyosan hason koru lelkésztársaim is, az egész konfirmazio-ról felette keveset, jóformán semmit sem tudtunk s jó szerencsénk vala, hogy kész konfirmationalis beszédek és utasításokat kaphattunk, különben már az első lépésnél nagyot botlottunk vagy épen el is estünk volna. — Igenis, mert az élet nagy iskolájában aztán kénytelenek vagyunk e kérdéssel is foglalkozni, mert elő jön az alkalom, hogy a gyermekeket konfirmálni kell, és akarva nem akarva — ha ugyan, öntudatosan akarunk eljárni — számot kell vetni magunkkal e téren is,

hogy: mit? miért? és miképen? akarunk cselekedni. — És midőn e kérdéseket magunk elé felteszszük, ugy első tekintetre, rendkívül könnyűnek tetszik a felelet mindegyikre, pedig ha mélyebben gondolkodunk felette, meggyőződünk, hogy egyáltalában nem oly könnyű az. Imé, egy tekintélyes lelkész testület is megakadt e kérdésekre adott válaszában, — mennyivel inkább megakadtunk hát mi egyesek, kik e téren a legnagyobb mérvben tájékozatlanok vagyunk? — Ezekből kifolyólag, a felmerült kérdést én igen fontosnak tartom, és mint-hogy a legkedvezőbb alkalmul szolgál arra, hogy a konfirmáció lényege mivolta s természete felőli nézeteinket elmondhassuk s tisztázhassuk: a felmerült kérdés végelalvását megengedni menthetetlen hibának tartanám. Én tehát ime ezennel felelevenitem azt, elmondom saját nézetemet, vizsgálódásom eredményét; tiszteletteljesen felkérve szakavatottabb lelkész-társaimat, hogy tévedéseimet kiigazítani s mind engem, mind kortársaimat gazdagabb esmereteikben részeltetni kegyeskedjenek.

Mielőtt közvetlenül a felvetett kérdés megoldásához, a felmerült vita tárgy elbírálásához fognánk: kísértsük meg előbb magának a konfirmációnak lényegével, mivoltával megismerkedni. — „Elmenvén tegyetek tanítványokká minden népeket, megkeresztelvén őket az atyának a fiunak és a szent léleknek nevébe“ ím e parancsolatot adta Jézus az ő tanítványainak és e parancsolat alapján és szellemében járunk el mi is, midőn azokat, kik a Krisztus anyaszentegyházának tagjaivá lesznek: ma is megkereszteljük. — Ámde az első tanítványok azokat keresztelték meg, kiket már tanításaikkal megnyertek az általok hirdetett vallásnak. Így történt ez az első pünköst ünnepén, a midőn Péter apostol lángoló ékes szólására: „a kik örömetst vevék az ő beszédét, megkeresztelkedének, és megsaporodának azon a napon mintegy három ezer lélekkel.“ (Csel. 2. 41.) Ma azonban már legtöbbször, vagyis kivéve az áttérési kevés számú eseteket mindenkor, öntudatlan kisdedeket keresztelünk s avatunk fel a Krisztus anyaszentegyházának tagjaivá. — És ez jól is van így, mert igen helyesen

mondja Pap István, hogy „semmisem illendőbb, mint az, hogy a mely vallási társaságnak üdvös voltáról megvagyunk győződve: annak a mi kisdedeinket is tagjaivá tegyük; és már gyenge idejökben a keresztyén vallásnak, az Istennek, és az Ur Jézus Krisztusnak a keresztség által őket felszenteljük!“ De végre is, mégis csakugyan öntudatlan kisdedek ezek, kiknek a Krisztus anyaszentegyházához tartozásukért sok ideig csak a szülék és keresztszülék jóállása a biztosíték. — Az egyház feladata pedig az, hogy lehetőleg az öntudatos hívőket ölelje keblére, mert hiszen épen maga az egyház alapítója nyilván azt parancsolta tanítványainak, hogy elébb tanítsanak, azután kereszteljenek. — Midőn tehát a gyermek az öntudatlanság láncáiból kibontakozik, midőn testi és lelki tehetségei némi fejlettségre jutnak; midőn megismeri azt, kinek már öntudatlan kisdéd korában hívévé avattatott; midőn megismerte, megtanulta azokat a hitelveket, azokat az örök igazságokat, melyek hivatta vannak az embert földön és mennyen, jelenben és jövőben boldogítani: akkor elérkezett az ideje, hogy a szülék és keresztszülék a további jóállás kötelezettsége alól feloldoztassanak, és a növendékek Krisztusnak tanítványaihoz intézett parancsolata szellemében, hitökről vallásukról nyilvánosan vallást tevén: mint öntudatos hívők, saját felelősségökre, az anyaszentegyház tagjai közzé véglegesen felvétessenek. — És ime ezen ünnepélyes felvételi actusnál van helye a konfirmálásnak, a hitszilárdításnak, és itt elannyira helyén van az, hogy e nélkül amazt nem is képzelhetjük s méltán az egész szertartás minden részleteit együttesen érthetjük a „konfirmátzio“ kifejezés alatt. — Ha már ezeket figyelembe vesszük, meggondoljuk nevezetesen azt, hogy a kisdéd a keresztség által a szülék és keresztszülék jóállása mellett vétetett fel az anyaszentegyház tagjává; a konfirmálás által pedig saját felelősségére vétetik fel ugyanazzá: valjon nem méltán ugy tekinthetjük-e a konfirmátziót, mintegy második keresztséget. Mely noha, hitelveink szerint, nem emelkedik is „Sakramentomi“ rangra: de csak egy lépcső választja el attól s a fontosabb jelentőségű sakramentumban, az Urvacsorájában való

részesülhetésnek legalább elvileg, nálunk mulhatlan feltétele. stb. Amaz első keresztség történt vízzel, e pedig történik lélekkel! Hiszen a konfirmazio végcélja és szigorú értelme nem más, minthogy azon vallás esmereteiket, azon hit és erkölcsbeli örök igazságokat melyeket a növendék nevelés és oktatás útján szerzett és megismert: a vallás öre, a hitigazságainak felszentelt bajnoka, a Krisztus anyaszentegyházának hivatalos szolgálója a lelkipásztor, a konfirmálandó egyénnek minél hathatósabban szívére kösse, abba mint ércablába le-törölhetlenül felírja és bévésse, hogy aztán többé, „sem halál, sem élet, sem angyalok sem fejedelemségek, sem jelenvalók sem következendők, sem magasság sem mélység és semmi egyéb teremtett állat el ne szakaszthassa azt az Istennek szerelmétől mely vagyion a mi urunk Jézus Krisztusban.“ (Rom. 8. 38. 39.) Ime így gondolkodom én a konfirmazio lényegéről, mivoltáról és természetéről; és úgy hiszem, miszerint ezekből nyilvánvaló, hogy én sokkal magasabb jelentőségűnek tekintem azt, mint a vértesi lelkészi kör, ha ugyan ez, pusztán és egyszerűen az iskolai nevelés kiegészítő részének tekinti. — De viszont az is nyilvánvaló, hogy a kellő vallásos nevelés és kifejeztetés, az én nézetem szerint is mulhatlan feltétele a konfirmáltatásnak?

És most ezekután, lássuk meg röviden, kiket illet a konfirmálás joga? Általános szempontból tekintve a kérdést, tul van minden kétségen, hogy a konfirmálási jog pusztán és egyedül azokat illeti, kikre az evangyeliom hirdetését és a keresztelési jog gyakorlását bizta az Ur Jézus, t. i. a lelkipásztorokat, és tul van az is minden kétségen, hogy e jogokat a lelkipásztorok kivétel nélkül mindnyájan gyakorolhatják, — de természetesen, mindenkor csak az illő korlátok között. — Igenis, mert a jog, legyen bármily általános, mihelyst az életbe lép: azonnal bizonyos korlátokkal találkozik. — Ha tehát azt kérdjük, hogy magyar reformált egyházunkban, ki gyakorolhatja a konfirmálás jogát? bátran felelhetjük, hogy kivétel nélkül minden lelkipásztor, az első és utolsó egyaránt, de ezen egy kérdésnél nem szabad megállapodnunk, hanem mul-

hatlanul fel kell tennünk e második kérdést is : és mily feltételek mellett vagy micsoda korlátok között?

Azok az egyház-jogi elvek, melyek az összes protestáns világban érvényesek: kétségen kívül, a mi magyar reform. egyházunkban sem lehetnek érvénytelenek. — Ha tehát egy Richter, a világhírű egyházjogtudós, az összes protestantizmus jogi elveként mondja a konfirmatzióról, hogy: „Sie gehört zu den Parochialrechten, wesshalb Kinder aus fremden Parochien ohne Erlaubniss des competenten Pfarrers nicht confirmirt werden dürfen“; ha Boche, hirneves lelkész azt állítja, hogy: „Kinder aus fremden Parochien darf der Geistlicher weder zum Confirmandenunterrichte, noch zur Confirmation annehmen ohne Consens desjenigen Pfarrers in dessen Parochie die Kinder gehören“ — az ily tekintélyes véleményeket és nyilatkozatokat nagyon természetesen mi sem tehetjük hallatlanná, és ha talán a gyakorlat minálunk ellenkező jogi elveket érvényesített volna is: nézetem szerint még akkor is nagyon megfontolandó volna, hogy valyon jó uton járunk-e, valyon nem szükséges-e eljárásunkat módosítani, téves fogalmainkat helyesebbekkel felváltani? De a dolog nem is így áll. Ha nem emlitem is fel azon általánosan elfogadott s a gyakorlat által is teljesen szentesített nézetet, mely Tóth Mihály „cura pastoralis“-ában így van kifejezve: „a lelkipásztorigondviselés körébe tartozik azon lelki gondoskodás is, hogy a confirmandusok tanítását vagy személyesen végezze a lelkész!!! stb., ha ezen axiomából, az autonomia magaslatára helyezkedve, nem vonok is következtetéseket, megkérdeve p. o. hogy bármely gyülekezet, vagy annak bármely egyes tagja körüli mindennemű lelkipásztori gondoskodás, valyon kizárólag kinek a joga és kötelessége: elégnék tartom pusztán és egyedül, a ma is teljes érvényben levő 21-ik kánonra hivatkozni. A 21-ik kánon ugyanis nyilván ezt mondja: „Komoly megdorgálás büntetése alatt óvakodni kell attól is, hogy valaki a más egyházába, azon egyház lelkipásztorának beleegyezése, vagy valamely kinem kerülhető szükség nélkül betolakodjék, és sarlóját akár tanítás akár háza-

sok esketése, akár Sakrementumok kiszolgáltatása által a más buzájába vágja; hanem mindenkinek saját hivatása határai között kell tartani magát.“ — Ez ugy hiszem elég világos, és ez nem puszta okoskodás, nem is elvont theoreticus jogielv: hanem positiv törvény, mely mig érvényben marad, előtte feltétlenül megkell hajolnunk. — Ha már valaki, egy más egyház községhez tartozó növendéket, az illető lelkész tudta és beleegyezése nélkül konfirmal, vagyis egy más lelkipásztor lelkipásztori gondviselése körébe tartozó tényt hajt végre: látni való, hogy átlépte saját hatáskörét, mert „tanítás által más buzájába vágta sarlóját.“ — Igenis „tanítás által!“ mert nem gondolnám, hogy valaki jelentéktelenebbnek tartsa azon lelkipásztori tanácsokat, intést, buzdítást és utasításokat (melyeket a confirmandusokhoz hivatalunkból kifolyólag szoktunk intézni,) mint p. o. egy esketési vagy temetési tanítást. — És ha az esketési, temetési stb. tanításokat nem engedjük meg feltétlenül bármely lelkész által végeztethetni: hát a confirmationalis tanításokra nézve miért tennénk kivételt? ez nem épen olyan buzája volna közülünk mindenkinek mint amazok? ebbe szabad volna a sarlóját akárkinek belevágni? hát akkor, amazokba miért nem? reménylem hogy itt nem a stola kérdése tolakodik előtérbe s nem az dönti el, hogy mit tekintsünk „buzánknak“ és mit nem? Mondhatná azonban valaki, hogy az ám nem „betolakodás“, ha a lelkésznek helyébe hozzák a más egyház községhez tartozó növendéket és otthon saját egyházközségében kérik őt fel annak konfirmálására.

Ezen okoskodásra felelhetném ugyan, hogy valyon így gondolkodnánk-e akkor is, ha keresztelestről, temetésről és esketésről volna szó? mert az ilyenmü okoskodás alapján megtörténhetnék, hogy hiveink, egy vagy más ok miatt, minden lelkészi teendőket, a szomszédos, talán épen csak egy keskeny köz által elválasztott egyházközség lelkésze által végeztetnének; oda vinnék kisdedeiket megkereszteleés, halottaikat eltemetés, házasuló ifjaikat megesketés végett; valyon ily képtelen, de a fentebbi okoskodás alapján nem lehetetlen esetben, beérnének és beérhetnének-e azzal, hogy „a hivataltársi

testvéri viszonynál fogva utólagosan értesítsünk a megtörtént tényről: de miután ily képtelen eljárás felforgatna minden autonómiai, parochialis és parochusi jogokat és köteleességeket, — hivatkozom ama már 1556-ban alkotott országos törvényre, mely egyenesen azt rendeli, „hogy a lelkészek egymás hivatalába (jogkörébe) ne avatkozzanak.“ És mivel e törvényt sem más törvény, sem az idő szelleme el nem törölte, sem eltörölni — valószínűleg — nem fogja soha: ezért ha valaki az én hivatalomba, az én jogkörömbe tartozó lelkészi teendőket végez az én beleegyezésem vagy „ki nem kerülhető szükség“ nélkül: bizony nem tekinthető az másnak, mint, nem ugyan egyházamba, de jogkörömbe való betolakodásnak. — Tájékozásul szolgálhat még a konfirmációs eljárásra nézve a LXII-dik kánon is, mely azt rendeli, hogy: „az urvacsorával első izben élni szándékozó tanítványoknak pedig, életök, erkölcsök-, és hittudományi előmenetelőket a menyire lehet szorgalmasan vizsgálják meg (t. i. a lelkészek). . . . Az idege- nektől pedig, akik az ő egyházukba más helyről költöztek, — kivált ha gyanusak — hitök igazsága és erkölcsök jámborsága felől kívánjanak bizonyítványt.“ — Tehát a confirmandusoknak, nemcsak hitbeli ismereteikről, de életök és erkölcsük szeplőtelen tiszta voltáról is köteles a lelkész magának meggyőződést szerezni. — Valyon teheti-e ezt az a lelkész, ki akkor látja először a növendéket, midőn konfirmálja? én bátran merem állítani, hogy nem! vagy legalább nem anyira, mint az a lelkész, kinek szemei előtt nőtt fel a növendék, ki ösméri annak környezetét, életét, gondolkodás módját, szokásait, hajlamait.

Mindezeket már figyelembe véve, úgy hiszem habozás nélkül nyilváníthatom végeredményképen, hogy: sem jogosan, sem helyesen a konfirmációt senki más nem végezheti: mint kinek-kinek saját lelkipásztora; s ha netalán a gyakorlat itt vagy ott, leánynöveldékben vagy fi-gymnáziumokban ellenkezőt bizonyít: az semmiesetre sem a jog, hanem csak a visszaélés alapján történhetik; s mint ilyen, egyházunk örállóinak figyelmébe ajánlandó. Egyébiránt, e pontnál egy percre se fe-

ledjük, hogy amely református gyermeket, ha csak egy, vagy félévre is, valamely iskolába visznek tanulni a szülék vagy gyámok, — az a gyermek már, az ő tartózkodási helyének lelkipásztori hatósága alá esik, s nagyon természetes, hogy a konfirmáziót megelőző oktatásban itt részesülvén, itt is konfirmáltatik.

És ime ezekben előadtam nézetemet a fennforgó ügyre nézve; miben értek egyet a debreceni ref. egyházmegye lelkészi karának „vértesi körével“ vagy „egyetemes értekezletével“ és miben térek el attól: azt a tisztelt olvasó az eddigiekből nyilván megítélheti. — A helyett tehát hogy ismétlésekbe bocsátkoznám, szabad legyen felvetnem azon kérdést, hogy: valyon milyen idejű gyermekek konfirmáltassanak? Már fentebb is említettem, hogy a kellő vallásos nevelés s kiképzetés elengedhetlen feltétele a konfirmáltathatásnak. — Ugy de, a végre hogy valaki, szent vallásunk mély és örök igazságait ne csak megtanulja, de megértse és felette némi önálló ítéletet is mondhasson: ehhez az elmének bizonyos fejlettsége kívántatik, ez pedig a zsenge gyermeki korban egyáltalában felnem található. Ha tehát azt óhajtjuk, hogy az urvacsorai sakramentomban csak öntudatos hívők részesüljenek, ha azt óhajtjuk hogy a lelkipásztori confirmationalis tanításoknak eltörölhetlen emléke maradjon az illetők szívében: úgy a konfirmálással be kell várnunk azt az életkort, melyben már a szellemi tehetségek, ha nem is teljes érettségre, de legalább némi önállóságra jutottak.

Az élet ily korának, mint tudjuk, hazai törvényhozásunk a 12-ik év elérését, illetőleg betöltését tekinti. Véleményem szerint, a legcélszerűbb lenne, a konfirmálás idejéül is ezen életkort fogadni el; így öszhangzásba hozatnék népünk gondolkodásmódja is, — mely azt tartja, hogy mikor a gyermek konfirmáltatott: akkor elhagyhatja az iskolát, — az 1868-dik évi népiskolai törvénnyel, mely szerint a népiskolai tanfolyam épen a 12-dik életév betöltésével végződik; de meg, az én gondolkodásom szerint, valami megható szép volna az, hogy a mely pillanatban mintegy, a növendék az iskola kebe-

léről leszakad: ugyanazon pillanatban az egyház, már min
öntudatos tagját, ünnepélyesebben fogadja édesanyai kebelére.
— És ezzel bezárom igénytelen elmefuttatásomat, ismételve is
ajánlván az elmondottakat szakavatottabb lelkésztársaim be-
cses figyelmébe s kérve nagybecsű észrevételeik közlését.

Kunhegyes, 1877. jan. 20.

R á c z M i k l ó s,
ref. lelkész.

Egyháztörténelmi tárca.

I.

D o b o z y M i h á l y tiszántuli ref. főkurátor s az
egyházkerület többi előljárói ellene állanak a bugyi
értekezlet törekvéseinek s egy teljhatalmu konvent
vagy főkonzisztorium felállításának. 1773. 1775.

Tiszteletes Superintendens Uram!

M. Generalis Belezna y ur velem közölni tetszett levelét a
bugyi koncertált punktumokkal együtt, minden attentzióval megol-
vastam, némely jó uraimmal kommunikáltam, de egyszersmind a levél-
nek értelmén nagyon megbotránkoztam, anyival is inkább,
hogy a kommisszive jelentett faktumnak helyes fundamentomát a de-
terminátziókban, épen fel nem találhatom, meggondolván azt is, hogy a
felállítandó konzisztórium még csak projektum és nincs
felállítva: hogy elsöben az adandó válaszról szóljak, aziránt mi itt oly
opinióval vagyunk: minthogy a bugyi konferentziáru, deputatus urak,
még ezen v. szuperintendentziának ez ideig relátziót nem tehettek;
mig az meg nem léssen, addig a levél meritumára senkinek, hogy felel-
jen, aktivitása arra nincsen; el kell hát várni a relátziótételt; az meg-
lévén, a v. deputátzio (a szuperint. gyűlés nevezetett ekkor így, mert a
synodus név be vala tiltva) amit illendőnek és szükségesnek fog itélni,
meghatározván, nomine communi t. szuperintendens ur, megirhatja a
Generalisnak; ami már az iránt való gyenge értelmemet illeti, irásban
a n n e k t á l o m, sed non praescribendi studio. Megvallom, felette affli-
gal engemet a következhetéseknek elgondolása; belé van a fejsze a fába
nagyon vágva; quid facto opus? a praemature történt faktumot javal-
lani, sok okra nézve veszedelmes, mind módjára, mind következésére
nézve; sőt nem tudom, ha akarnánk is, meddig birnök a terhet hordoz-
ni; de annál is sérelmesebb a praesesi authoritásnak már is
enyire kiterjesztése, hát még tovább mi következhetik? Egykor hallot-
tam vólt mondani: a protestansoknak is lenne pápájok,

csak volna Rómájok; de a már a kérdés: meglévén a levél szerint az oblatum és acceptáltatván; ezt a tetemes sérelmet miként lehesen elhárítani, hogy se az offerens, se az acceptans ne offendáltassék; ez iránt ugy vélekedem, ha ide járulható és negátiora szinte kénszerítő remonstratióknak s fundamentomos okaink által kapacitáltatnék a Generalis, talán meggyőzöttetvén önként keresné módját a dolog változtatásának és erre elég fundamentom lenne csak az is, hogy valamik Ő Felsége kegyelmes akaratajához képest, mind jussaink szoliditáziójára, mind sérelmeink béjelentésére tartoztak fundate elaboráltatván, deputatus urak és agens ur által alázatosan már praesentáltattak, és így mi végre kellene már most különös szubjektumot keresni agens uron kívül; oculi plus vident quam oculus; tudom ugy fog a válasz intéztetni, hogy sem a Generalis, sem Besenyei ur abból magokat megsértettnek lenni méltán ne magyarázhassák.

A rajtam elhatalmozott nyavalyák és nagy erőtlenségem és dolgaimk szituációjának megfontolása ösztönözött arra, hogy a V. Deputatióknak irt annectált búcsúzó leveletem, T. Szuperintendens urnak pro praesentatione és a jelentett dolgokat ad promovendum nagy bizodalommal rekomendáljam; melyek után teljes venerátzióval maradok, Vajdán, 1773. Decemb.

Tiszteletes Szuperintendens urnak

Ha a Bécsben beadtakat és bugyii konklusumot számomra pariáltatni méltóztatnék, igen kedvesen venném.

lekötelezett igaz hiv
szolgája

D o b o z y M i h á l y.

E levél mellé, Dobozy Mihály, mint emliti, rendszeres reflexiókat is csatolt. Ezekben kimondja, hogy a bugyii konferentián jelen volt követek, teljességgel nem ruháztattak fel rendelkezési vagy határozási hatalommal; tisztök az, hogy tegyenek jelentést a Szuperintendenzialis gyűlésnek s ez fog aztán, ha szükségesnek látja, utasítás és megbízó levél mellett, követeket küldeni egy netalán következő konferentiára. „A bugyii konferentzia determinátziói, — mivel azok, — de nobis sine nobis és ezen szuperintendenziaiból jelenlévőknek arra való aktivitások nélkül lettek, világos praejudiciumot involválnak.“ stb.

Későbbben pedig, ney. 1775. november 27-ről, már „a tisztántul való szuperintendenziaának belső és külső előljárói“ egyenesen megírják Belezynak a többek között: „Megesmerjük ugyan Nagyságod vallásunkhoz való szeretetét, buzgóságát és azt méltó tiszteletben és emlékezetben tartjuk, de nem titkolhatjuk, hogy a hírnök nélkül beadott irásokban vagy deklarátziókban meg nem egyezhetünk, és megfontolván mindeneket, nem látjuk jónak, hogy tovább ezen az uton passus tétetődjék s ahoz képest Nagyságodat bizodalma-

san kérjük, hogy a mi nevünkkel vagy közönséges névvel, megegyezésünk nélkül sem irás, sem más deklaráció ne tétesék; mely deklarációnkat valamint mi, a legtisztább keresztényi indulatból jelenteni kívánjuk, ugy nagyságodnak is azt az aequanimitását reméljük, hogy minden jóra méltóztatik magyarázni. Minden tisztelettel maradván“ stb. . . .

Vesd össze e folyóiratnak mult évi 319—322 lapjaival.

A tiszántuli ref. egyházkerület levéltárában lévő eredetiekről közli
Révész Imre.

2.

Fodor János református lelkész önéletrajza, a mult század közepéről.

Az én életemnek historiáját másutt is feljegyeztem rövideden mind házasságomig, sőt prédikátorságomig; de minthogy minden könyveim és irásim magammal együtt le vagynak árestáltatva és jutok-é hozzájuk valaha, vagy soha sem, a jó Isten tudja; azért itten is kívántam azt leírni viszontag; még pedig magyar nyelven, hogy ne csak, Pál deák fiam; hanem János fiam, Rákhel, Éva és Rébéka leányom is a szegény édes anyáttal együtt tudyátok olvasni; vagyha más valaki olvassa, hallgassátok.

I. Születtem nemes Szerents várossában, mely vagyon nemes Zemplény vármegyében, 1693-dik esztendőben, mikor a német nemzet Várad várát megvette a töröktől, — ugy mondotta az édes anyám, hogy születtem húsvét előtt mintegy más fél héttel keddi napon.

Édes atyám volt Fodor János, a ki Onod várossábul szakadott volt Szerentsre, s ugyan ottan holt meg pestisben a Rákóti világnak a farkán 1710. esztendőben 1. januáriusban. Természet szerint szelid erkölcsű, csendes természetű ember vala; nem maga veti ugyan, de maga dolgaiban hiven el-járó, mindenekben szép és rendes munkáju, káromkodók gyűlölője; sokszor hallottam tőle, hogy nem száná őket az öklével agyon verni; tudott olvasni, énekelni; templomot szerető és gyakorló ember volt; termetére nézve középszerű, mintegy veresses szabásu ábrázatu, rövid szakállu; — hetven esztendős korában holt meg.

Az atyámnak édes atya volt Fodor Gáspár, onodi lakós, egyszer-mind labantz katona; ki az egri törököktől vágatott le egy némi-nemű harcon; még pedig egyedül maga. Halálának módja e volt; tud. ill. az onodi labantzok megfutamodván az egri törökök előtt, mikor immár szaladnának haza felé; a nagy atyámnak egy jó barátja rosszul futhattott; kiáltotta a nagy atyámat: Fodor Gáspár, kedves barátom! térj

meg, szabaditts meg, mindgyárt török kézbe esem. Viszsa tért a nagy atyám; barátjának utat nyitott fegyverével az elszaladásra, de magát meg nem szabadithatta; — halálig hartzolt. — A török kivágta mellyét a szegény nagy atyámnak, a szívét kivette és Egerbe vitte valami babonaságnak okáért, mintha azzal vitézebbek és az harcon bátrabbak lennének, ha azt megeszik vagy megiszszák; tud. ill. a jó vitéz katonának a szívét.

Nagy atyámnak Fodor Gáspárnak testvér atyjafiai voltak István és Gergely, ugyan ónodi lakosok; de ezeknek és maradékjoknak esmérettségekre nem juthattam; hanem, hogy gyermekkoromban Szerencséről Szikszóra járván vásárra, láttam némely aszszonyrenden valókat közzülnök. Ezek mind hárman, tud. ill. Gáspár, István és Gergely specificálva vadnak a nemes levelünkben, mely is Nánáson tartatik Nemzetes Fodor János öcsém uram kezében, ki is Fodor István Bátyám Urannak, ugyan nánási lakosnak, édes fia.

Fodor Gáspárnak az én nagy atyámnak édes atya volt Fodor Mihály, a kinek hajdanában testvér atyafia lévén Fodor Miklós, ketten impetrálták vala az ármalist avagy a nemes levelet akkor uralkodó Felséges Császártul II. Ferdinándustul, kinek is hűségében katonáskodtának vala; és ugyan hűséges szolgáltyjokkal s vitézségekkel nyerték vala az ármalist. A nánási atyafiai Fodor Miklósrul ágaztanak, kinek édes fia vala Fodor Gáspár (NB. nem az én nagy atyám; hanem más, — mint eszembe jut ez is specificálva vagyon az ármálisban.) Ennek fia Fodor István bátyám uram nánási lakos, ki ma is életben vagyon.

A mi eleink is hajdu városokban laktak, mint hallottam az édes atyántul; először Nánáson, azután ugy szakadtak, előszször Polgárra, onnét Onodba. — — —

Édes anyám volt Szintai Borbála; meg hólt 1716-dik esztendőben, mikor már megházasodtam vala és Hattház várossában nótáriuskodtam vala. Tudtomra esvén halála elmentem Szerencsre és tehetségem szerint eltemettetem szegény anyám asszonyt tisztességesen.

Szüleimnek tizenegy gyermekei voltak. Én tizedik voltam.

II. Gyermekei állapotom így volt:

1-ször. Tanultam először a szerencsi oskolában; azután Anno 1705. mentem a s.-pataki kollégyiumba és ottan tanulgattam a syntaxist, pöesist, rhetorikát, logikát, a Rákótzai világnak majd éppen végeig avagy fogytaig.

2-ször. Anno 1710. a pestis után való esztendőben által-által jöttem a Tiszán a nemes debreceni kollégyiumba; még akkor jó kedvem lévén a tanuláshoz (mivel, hogy a pataki kollégyium a kurutz világnak elmulasztásával dissipáltatott vala és én az én gyermeki elmémrel

ugy gondolkozom vala, hogy többé a kollégium nem fogna restituál-
tatni) induáltam és togátus deákká lettem Anno et Die praefatis.

3-szor. Jaj gyermeki elmének változandósága! Istenben nem biz-
ván, a szegénység praetextusa alatt tsak egy esztendő és egy néhány
hónapok után ki mentem a kollégiumból schola mesterségre S z e n-
t e s r e ; és esztendeig ott maradtam s valami kevés költséget szer-
zettem.

4-szer. Azzal esztendő mulva vissza jöttem a kollegiumba ; mikor
idvezült Szódi István és Dálljai János uraimék akadémiákról lejötte-
nek és debreceni professorokká lettenek ; tud. ill. 1713. esztendőben.

5-ször. Jaj fájdalom! Istentül való elhagyattatásnak mondjam-é
vagy pedig ifjuj elme bolondságának?

Csak egy esztendeig maradhaték a kollégiumban, elhitetém tétó-
vázós elmémmel, hogy engemet Isten nem hiva prédikátorságra ; sok
hónapig tartó hideglelésbeli nyavalyám is arra ösztönözvén, hogy egész-
ségesebb aért kellene keresnem, mint a mellyel a kollégiumban élünk
vala ; másod izben is kimenék a kollégiumból schola mesterségre R á t z-
B ö s z ö r m é n y városába ; még pedig végképen elbúcsúzáván az oskolai
élettül ; mely gonosz és soha eléggé meg nem siratható változástomat
mindenek felett annak tulajdonitom, hogy ifjuj életemnek telyességgel
nem volt semmi igazgatója avagy vezére ; sőt nem emlékezem reá, hogy
valaha valaki tsak tanácsot adott volna is, életemnek és dolgaimnak
folytatásarul. Viseltem a böszörményi schola mesterséget két esztendeig.
Végképen lemondék a prédikátorságról s megházasodám, feleségül vévén
böszörményi jó emlékezetü gazdának Tóth János uramnak hajadon leá-
nyát Erzsébethet ; Anno scilicet 1716. Gyümölcsoltó boldog asszony
napján ; kivel immár éltem 38 esztendőket.

(Folytatása következik.)

Az eredetiből közli

Hoffer Endre.

3.

I. Apaffy Mihály erdélyi fejedelem adománylevele a mikalaki reform. egyház részére.

Alig van egyházmegyéink közt egy-egy, mely számosabb egyházból
állott volna, mint az elpusztult zarándi egyházmegye, de ugyancsak alig
van olyan is, melynek egyházaiból kevesebb maradt volna meg a jelen-
korra, mint a zarándi egyházmegye. Mert ennek a kebelébe foglalt 70
egyháza közül ma már csak 8 áll fenn, s azok is az 1702. július 23-kán
Nyir-Báthorban tartott generalis Synodusnak 3-dik számú végzésében a
békési esperestséghez csatoltattak, 1822. ólta pedig a nagy-szalontai

egyházmegyéhez tartoznak. Ez elpusztult és maig is fel nem éledt egyházak egyike a mikalakai reformált egyház. Mikalaka Arad vármegyében fekszik, Arad sz. k. várostól mintegy negyedóra járásnyira, lakosai oláhok; mint filia az aradi reform. egyházhoz tartozik. A 17-dik század végéről anyit tudunk felőle, hogy oda 1675. június 23-kán a csatári zsinatban ordináltatott lelkésznek Marosszéki István, 1677. június 27—28-án pedig a berettyó-ujfalui zsinatban ugyanoda ordináltatott lelkészül Szentpéteri János. A mikalakai reform. egyház számára, predikátor és iskolamester tartására dicső emlékezetű I. Apaffy Mihály 100 kósót rendelt évenként, épen ugy, mint a ménesi református egyház számára, a mint ezt a következő oklevél, mely eredetiben a gyulafehérvári káptalan levéltárában van, bizonyítja:

Michael Apaffy, Dei gratia Princeps Transylvaniae, Partium regni Hungariae Dominus ac Siculorum Comes etc. Fidelibus nostris Generosis, Egregiis et Nobilibus Petro Budy de Rákos, Salisfodinarum nostrarum et Portus Varadgyaiensis Arendatori, Joanni Sáfár de Remete salisfodinae nostrae Vizaknaiensis Camerario Rationistae, caeterisque Officialibus modernis videlicet et futuris quoque pro quovis tempore constitutis et constituendis, praesentes nostras visuris, nobis dilectis salutem et gratiam nostram!

Az aradi Sattzosságbeli Mykelakai kevés számú magyarinknak, a hatalmas nemzet jármában való megszakaszkodott és szűkült állapotokat és Jenő megvételeitől fogva templomok nélkül való léteket, mostanában pedig annak mind helyének s mind megépítésének megnyerésében illő kevés alkalmatosságokat kegyelmesen tekintvén, és mind Predikator, Scholamester tartására való jó igyekezeteket elősegíteni akarván, szokott fejedelmi kegyességünkben rendeltünk számokra Vizaknai aknánk Savát Sal Nro 100 száz kő sókat Váradgyai portusunkról a modo in posterum successivis semper temporibus annuatim adatni, a minthogy rendeljük és ki is adatjuk minden üdőknek forgásában ez levelünk által. Minekokáért Kegyelmeteknek és Hűségteknek fölül megírt hiveinknek, a szerént M. Váradgyai Portusunk Rationistáinak is kegyelmesen és igen serio parancsoljuk, megírt Mikalaka Reformáta Ekkleziához való kegyelmességünket így értvén, és tőlök vagy arra rendeltetett emberektől ezen annuentionalis levelünk és Commissiónk mellett requiraltatván, a megírt Vizaknai száz kő sókat Váradgyai portusunkról számokra a modo in posterum successivis semper temporibus annuatim kiadatni el ne múlassa, nem várván róla más rendbéli parancsolatunkat, acceptáljuk Ratiojokban. Secus non facturi. Praesentibus perlectis, earumque paribus pro sui expeditione reservatis, alioquin exhibenti restitutis. Datum in civitate nostra Alba Julia die 13-a Mensis Septembris A. D. 1678.

Hiteles másolatból közli

R á c z K á r o l y.

Gr. Rhedey F. tiszántuli főkurátor, a szilágy-szolnoki koadjutor kurátort, a budai zsinatra követek küldésére hívja fel. 1791. Aug. 28.

Bizodalmas drága nagy jó Viceispány ur,
Coadjutor Curator Uram!

Az iderekesztettekből mind azt méltóztatik által látni, hogy a synodusoknak tartása, már pro 12-a Septembris oly móddal legyen defigálva, hogy annak terminusához szólani is tovább ne lehessen, mind pedig azt, hogy a V. Szuperintendentzia, a deputátusoknak kirendelése iránt, a V. Traktusoknál a szükséges rendelkezéseket megtette, elosztván az adnektált tabella szerént azoknak számát a traktusokhoz képest úgy, amint Ő Felsége által resolváltatott. Minthogy pedig a secularis deputatusnak elválasztása a kuratoratust és ekklezsiáinkat is illeti; a Venerabilis szuperintendentzia ugyanazon kö z é p s z o l n o k i és szilágyi traktusaink részéről (a kettő vétetődvén egybe) azt az Urak, Coadjutor Curator uramra intézte, méltóztassék mindazáltal, akikkel az idő rövid völtához képest lehet, a curatoratussal s nevezetesebb ekklezsiáinkkal közölvén maga bölcsesége szerént, úgy alkalmaztatni, hogy a tisztelendő papi rend részéről kirendelendő deputátussal, a két traktusok által credentzionáztatva, az itten 8-a affuturi Septembris ezen végből tartandó szuperintendentzialis gyűlésünkön az Urak megjelenhessenek, innen azonnal Budafelé kiindulván. Egyébiránt pedig, a dolognak nagy érdeméhez képest, annak minden kimélés nélkül lehető siettetését Drága nagy jó Viceispány uramnak ösmeretes buzgóságába ajánlván, t. uri választás éjjel nappal Piskóltra kikérvén, fentartó különös respectussal vagyok mindenkor

Az Urnak, drága nagyjó Viceispány
Coadjutor Curator Uramnak

Debrecen, 28-a Augusti, 1791.

igaz szivességü köteles szolgálja

Gr. Rhédey Ferenc,
mint superintendentialis
fő inspector curator.

N. t. Hajnal Ábel ur szivességéből, — az eredetiből.

Egyházi krónika.

Németország: Kanosszába nem megyünk. — A heszzeni szabad protestansok. — Lelkészi fizetés. Porosz katoná ujoncok iskolázottsága. — Iskolák s tanítók száma. stb.

Mint közönségesen tudva van, épen a mult január hó utolsó napjaival telt le 800 éve annak, hogy IV. Henrik német császár, szabadulni

akarván a hatalmas pápának VII. Gergelynek rettegett átka alól, kemény téli időben Kanosszába utazott s ott a várak egyik udvarán, három napon keresztül szabad ég alatt mezitláb s bűnbánati ingben állott, bocsánatot kérve a pápától, a ki őt az ablakból kedvtelve nézegette. E nevezetes időpont nyolczszázados fordulatának közeledtére, némely ultramontán lapok egyenesen azt indítványozták, hogy ünnepélyes Te Deumot kell tartani. Bismarcknak s az ő elvtársainak pedig jelszavuk lett: „N a c h C a n o s s a g e h e n w i r n i c h t.“ — elvégre is azonban, oly okosok voltak az ultramontánok a pápával együtt, hogy mindenféle tüntetést teljesen mellőztek. Bátran elmaradhatna a protestánsok részéről is az, hogy a Bismarck dicsőségét Harzburg mellett hirdető, 20 méter magas gránit obeliszknek fő felirata épen az említett jelszó legyen. Magok a legbuzgóbb porosz protestánsok közül nagyon sokan óhajtják már az ugynevezett Kulturkampf szelidülését, sőt teljes megszűnését.

Azon protestánsok, akik H e s s e n b e n, az egyházi adó felemelése miatt rendkívüli izgatások folytán az országos egyházból kiléptek s mintegy 5 – 6000-en a modern elvek szerinti s z a b a d protestánsokká lettek, kezdik lépésök komoly következéseit érezni, mert a kormány határozottan tudtokra adta miszerént: gyermekeiket vallástanításra az evangélikusok iskoláiba küldeniök nem szabad; hanem kötelesek tartani egy külön modern vallástanítót; — az egyházi vagyonból semmi legkisebb részt nem kapnak; evangélikus templomokat az egyházi főtanács külön engedelmével nélkül nem használhatnak; az egyházban megmaradtaknak egyházi adója pedig, a lépések miatt történt adóbeli hiányok fedezése végett emeltetni nem fog.

Az o l d e n b u r g i tartományi zsinat, figyelembe véve a lelkészek nagy részének szomorú vagyoni állapotát s hogy némely egyházak ma-holnap nem fognak lelkészt kapni, a lelkészi fizetés minimumát 1800 márkra határozta, emellett a szolgálati évek száma szerint is, öt fokozatban javítja a fizetést. Mindezt pedig, a zsinatnak világi tagjai határozták így, mert szabály, hogy a lelkészi tagoknak, az ily vagyoni kérdésekben szavazatuk nincs.

A legközelebbi sorozásnál úgy találták, hogy Poroszországban átlagosan száz u j o n c közül csak három van olyan aki iskolai képzettséggel nem bír. Legkedvezőtlenebb a viszony Posenben, ahol 100 közül 14 iskolázatlan van. A Rajnatartományban és Hannoverában csak 7—800 között akadt egy iskolázatlan. A lanuenburgiak mind iskolázottak.

Poroszországban elemi iskola van mindössze 34,988; iskola köteles gyermek ötödfél millió, ezek közül meg mintegy 20 ezer folyvást iskolázatlan. Férfi tanító van 50,560. tanítónő 4036. Rendes képzett tanító jelenleg 4508 helyen nincs; 150 helyen pedig semmilyen nincs. Tanítói fizetésekre 15 millió tallér fel; ebből csak 3¼ millió fedez a tandíj, az állam ½ milliót ad; a többit a községek fedezik különböző forrásokból. Átlagosan 316 tallerra lehet tenni a tanítói fizetést. — A porosz evang. lelkészi fizetések legjobbak a merseburgi kerületben, mert ott átlagosan 3834 márkra lehet tenni azokat.

Helvétzia: Lelkészi fizetés. Vegyes iskola. Tobler halála.

Bázel kántonban (nem a városban) a közelebbi időkben 250 frank-

*

nyi drágasági pótlék adatott minden lelkésznek egy évre. A legközelebbi új évvel ez is elvonatott s most már csak 1600—1800 franknyi csekély évi fizetéssel kénytelenek megelégedni a lelkészek, (egy frank 40 kr. o. é.) de azért, amint írják, nincsenek kétségbeesve, sőt derült kedély és őszinte munkakedv uralkodik közöttök, mert ez időszerént legnagyobb részök még fiatal.

Szent Gallen városában, az iskolatanács azon indítványt tette legközelebb, hogy a létező református és katolikus iskolák, olvasztassanak össze felekezeti jellemmel nem bíró községi vegyes iskolákká. Ezen indítványt a reformátusok nagy többsége határozottan visszautasította, pedig ezeknek jó része ez időszerént kitünő mértékben liberalis.

A múlt január 21-dikén hunyt el Helvétziának egyik kitünő tudós államférfia Tobler Titus, a ki utazásaival s irodalmi műveivel nagyon sokat tett Palesztina alapos ösmeretére nézve. Ő volt az, aki indítványozta s az illető hatóságok által végre ki is vitte, hogy 1858 ólta, a Nagy pénteket, Helvétzia minden református gyülekezetében, mint kitünő nagy ünnepet ülik meg; mert az előtt a régi szigoru református elvek szerént, Helvétziában sem úgy vólt az.

Anglia: Tooth, a ritualista lelkész.

Az általunk már említett ritualista anglikan lelkész Tooth, London közvetlen közelében, illetőleg annak egyik külvárosában, nagyon keményen tartja magát. Első pápistáskodó tényeiért, az illető törvényszék három havi hivataltöli felfüggesztéssel büntette őt. Ennek azonban mint szerénte merőben illetéktelen világi hatóság ítéletének, oda sem nézett s nemcsak nyilvános iratban „protestált“, hanem „demonstrált“ is az ellen. December 17-dikén ugyanis, amidőn neki már szolgálni nem lett volna szabad, isteni tiszteletet tartott egészen római módon. A segrestyétől az óltárig három barátja ünnepélyesen kísérte őt, aki szép mise mondó ruhában, térdhajtások, elevatio és tömjénfüst között szolgáltatta az „angol misét“. Azután a szószekből kijelentette, hogy ő, a világi hatóságnak csak erőszak folytán fog engedni. — A következő vasárnapon, mely negyedik advent vólt, és karácsony első napján, még nagyobb lett a demonstratio. Némelyek úgy mondák, hogy már e napok előtt a segrestyébe vitette ágyát a lelkész és ott hált, hogy valami módon el ne foglalják az ő miséje elől a templomot. Negyedik adventre meg is érkezett a püspökileg kinevezett helyettes lelkész, de Tooth ur, az ő hiveiből, a templomon keresztül egy oly hatalmas választó falat állított föl, hogy „a betolakodó“, az óltárhoz és a szószekekhez semmiképen nem férhetett. Erre kezdődött aztán a valóságos római misés isteni tisztelet, processiókkal, keresztekkel, zászlókkal, gyertyákkal, tömjénfüsttel, Szűz Máriát mint isten anyját dicsőítő énekekkel, mise harangszóval stb. stb. Maga Mr. Tooth, gyönyörű szép aranyos misemondó ruhában szerepelt. — Egy erős válság azonban, csak január 7-dikén következett be. A pápistázók, sejtven hogy most baj lesz, torlaszokat emeltek az idegenek templomba juthatása ellen; azonban csakhamar ezer meg ezer rohamosan közelgők harsány hangon kiálták: No Popery! Semmi pápa! Nem kell pápa! Le a pápistasággal! Az előrohanó tömeg mint a pelyhet rugta fel a torlaszokat, s a legvéresebb jelenetek fejlődtek volna ki, ha

a rendkívüli nagy számmal megjelent rendőröknek nem engedett volna az okos nép. — Hogy mi lesz a dolog vége, annak idejében meg fogjuk említeni mi is. Anyi tagadhatatlan, hogy a ritualismusnak már ez ideig is nagyon sok hívei vannak az angol püspöki egyház tagjai között. — Ugy látszik, hogy az említett ritualista lelkész, egyenesen a modern protestantizmus alapján áll; igenis, mert ha valakinek van joga arra, hogy tagja, sőt hivatalnok maradjon a reformált egyháznak, mindamellett is hogy nyíltan unitar elveket vall és követ: miért ne lenne egy másoknak arra egyenes joga, hogy református névvel is Róma felé haladjon, s előbb vagy később felvegye a misemondó ruhát; de azért folyvást bent maradjon a reformált egyházban?? Hitünk szerint azonban, a következő meg fogja mutatni, hogy az angolok, nem értik az ilyen tréfát.

Svétzia: A vallásszabadság határa.

Svétziában egy baptista lelkész 300 tallérra vagy több heti fogásra ítéltetett, mert a fenálló törvények s az egyházi főtanács tilalma ellenére isteni tiszteletet tartott. Ekkor az Evangelikus szövetség svéd ágának tagjai folyamodtak a királyhoz, hogy törölje el a fenálló korlátokat és adjon teljes vallásszabadságot. A király megígérte, hogy az alkotmányos törvények értelmében fog eljárni, azonban nyomatékosan megjegyezte, hogy ő, mint a svéd egyház summus episcopusa, kötelezetve érzi magát védelmezni az államegyházat azok ellen, akik noha ezen egyháznak tagjai, mégis annak szétbontására működnek. Erre a Volksblatt für die reformirte Kirche der Schweiz, amely egyáltalában nem orthodox, folyó évi február 10-diki számában ezt jegyzi meg: „Valóban mi is úgy találjuk, hogy ha az egyes ember számára biztosítatik a személyes meggyőződés joga az egyházi vagy a polgári társadalommal szemben: akkor a társadalomnak is joga van ahhoz, hogy védelmeztessék azok ellen, akik őt megtámadják. Itt az ideje, hogy a korlátlan s végre mindent atomokká szétromboló egyéni szabadságnak a vallás mezején gát vettessék”. — Mindenütt értik már ezt, csak a magyar reformált egyházban nem igen akarnak érteni. Itt a közelebbi időkben valóban elmondhatták a mi modern barátaink: Extra Hungariam non est vita; si est vita, non est ita. Azonban úgy látszik, hogy közelget az idő, amelyben az egyházi élet mezején, minden politikai változások nélkül is fordulni fog a szél, s vele együtt némelyeken, meglehet, egyéb is. A Sionnak magaslaton álló főőrei pedig tekintsenek szét már emberül s legalább anyit hadd halljunk, hogy látnak-e valamit?

Szerbia. Iskolák állása.

A szerb kormány, nem sokkal a legközelebbi háboru kezdete előtt egy közoktatásügyi statisztikát tett közzé, amely szerint az 1.200.000 lakossal bíró Szerbiában: van egy főiskola 17 tanárral és 196 tanulóval, egy theologiai szeminarium 11 tanárral s 279 tanulóval; 17 gymnasium 59 tanárral 1186 tanulóval; 11 ipariskola 49 tanárral 546 tanulóval; egy tanítóképezde 11 tanárral 59 tanulóval; egy felső leány iskola 26 tanárral 238 tanulóval; 507 népiskola 627 tanítóval s 22,756 tanulóval. Hogy a műveltség általában mily szomorú ponton van még, mutatja az,

hogy 100 katonaujanc közül csak 15 van aki írni olvasni tud, s 100 iskolaköteles gyermek közül csak 22 jár iskolába, ennek jó része is, nagyon kevés ideig. Mindez nem csuda, ha elgondoljuk, hogy a legelső iskola Szerbiában 1831-ben alapított.

Rövid irodalmi szemle és könyvészet.

Szamosközy István történeti maradványai. 1566—1603. Az erdelyi fejedelmek birtokában volt eredeti példányról kiadta Szilágyi Sándor, a m. t. akad. r. t. Budapest. 1876. Nagy 8r. I—III kötet. Ára együtt négy forint. A magyar t. akademia által kiadott Történelmi Emlékek második osztályának az Iróknak 28—29 köteteit alkotják ezek.

Erdelyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel, a magyar t. akademia történelmi bizottsága megbízásából szerkeszti Szilágyi Sándor r. tag. II-dik kötet 1556. szeptemb. — 1576. jan. Budapest, 1876. Nagy 8r. Ára 3 frt.

E nagybecsű kötetekben, amelyek újabb hirdetői Szilágyi Sándor fáradhatatlan munkásságának, egyháztörténelmi adatokat is érdekeseket lehet találni.

Nekünk magyar protestansoknak is nagy számmal volnának ilyen, kiadásra méltó történelmi emlékeink; és ha már a tudománytól és a tudományérti egyéni áldozattól csakugyan borsószik a hátunk: tehát az államsegélyből kellett volna évenként elszakítani mindegyik felekezetenek csak 2—3000 forintot, és most 30—40 kötet történelmi forrás és emlék állana kiadva a művelt jelen és utókor rendelkezésére. Ezt én említettem valaha; de a szó, pusztában kiáltó szó vala, — a mi felett különbön, náluuk csudálkozni nem lehet.

Kö l t e m é n y e k. Irta Illy és Bálint. Budapest. Franklin társulat. 16r. 236 lap. Igencsinos kiállítás.

Őszinte örömmel üdvözljük irodalmunk mezején a jeles költői műveket is, kiváltha, mint épen a czimzettek is, nemcsak az, hogy nem vallás csufolók, de több ponton őszinte vallásos tartalommal és szellemmel birnak. — A magyar református iskolákban s különösen a gymnasiumokban és akademiákban, az ifjuság vallásos oktatása és nevelése évtizedek óta rendkívül hiányos illetőleg tévesztett. A bajon már nem segít sem a bot, sem a templomba kergetés, sem semmiféle zordon fegyelem, sem bus érzelmek, sem a vallásnak modernizáló elpárologatása és más efélélek, de még az sem, ha minden gymnasiumunk felibe egyegy „protestans“! jogakademiát állítunk. A legokosabb és legcélszerűbb oktatás és neveléstani elvek szerént kellene itt a reformátziót megindítani s fokozatosan fejleszteni. Meggyőződésem szerint a célhoz vezető egyik mellékes eszköznek tekinthetnők, kivált kezdetben, a vallásos tartalmu költeményeket is. Ha valaki pl. Csokonainak a lélek halhatatlanságáról írott művét, Tompának, Aranyanak vallásos sőt néhol épen hitvédő műveit, az ifjuság előtt úgy fejtegetné, hogy ne csak az elméket, de a sziveket is megérintené: az ilyen, nem csekély szolgálatot tenne most nálunk a vallás ügyének.

Öszinte köszönettel vettük a következő jeles szónoki műveket is: Emlékbeszéd Gr. Mikó Imre felett. A Székely-Mikó tanoda által rendezett gyász ünnepélyen tartotta Nagy Péter, a sepsi-szentgyörgyi ref. templomban. Nov. 26. 1876. Kolozsvár. Stein. 1877. Sr. 191.

Emlékbeszéd Gr. Mikó Imre gyászünnepélye alkalmával, tartotta Székely-Udvarhelyen Kelemen János ref. lelkész. Udvarhely. 1876. Sr. 16 l.

Erinnerung an das am 1-ten Adventsontage 1876 gefeierte hundertjährige Jubelfest der evang. deutschen Kirche in Presburg. 1876. Sr. 32 l. Vannak benne beszédek Raabe lelkész és Geduly L. szuperintendens uraktól.

Megjelent az udvarhelyi egyházmegyének Dáné Mózes által szerkesztett két gyűlési jegyzőkönyve 1876-ról. Udvarhely. Sr. 30 l. Nem különben:

Vázlata a dévai m. k. állami tanítóképezdénél elkövetett visszaéléseknek. Ajánlva a vallás és közokt. miniszter ur figyelmébe. Sr. Székesfehérvár. Írója Pataky Alajos, volt kertész-tanító. — Réthy Lajos királyi tanácsos tanfelügyelőt vádolja rendkívül. — Valóban ezekről a tanfelügyelőkről oly sok szomorítót, bosszantót, neveléséget és mindenfélét hall az ember, hogy ők hazánkban mahólnap egy oly sajátságos genret alkotnak, mely nem sokára méltán kérhető magától Petőfivel: „Nem legjobb-e sohsem élni?“

A külföldi irodalom mezejéről egy nem rég elhunyt kitünő helvét vallásbölcsész jeles munkáját legyen szabad ezuttal a tisztelt olvasók figyelmébe ajánlanunk:

Romang, J. P. Über wichtigere Fragen der Religion. Reden an die Gebildeteren unter dem Volke. Heidelberg. Winter. 487. S. 8°. 2 Thr.

A Kanttól vett mottó már jelzi a szerző főcélját, mely szerint megmutatja, hogy egy ész vallás sem alapíthat egyházat, vagy a kijelentett vallást nem pótolhatja; azonban kell, miszerint ez, hogy a képzetebbek ismét megnyeressenek neki, az ész előtt is igazoltassék. De nem csak ennek megvetőihöz, mint egykor Schleiermacher, szólnak e beszédek, mert az ilyenek abban a véleményben vannak, hogy semmi oktatásra nem szorultak, hanem az olyanokhoz, „kik a vallás iránt nem idegenek, sokkal inkább nagy fontosságot tulajdonítanak annak, ha szinte azon módozatban, melyben nekik legtöbbnyire előadatik, nem azt találják is, a mi előttök lebeg,“ kik elégedetlenek a mostani isteni tisztelettel, s mint az athencieknek, szinte csak ismeretlen istenök van. „Az eszmény, melyről azt vélitek, hogy lelketek előtt van, határozatlan köd alakként halványodik előttetek, úgy hogy nálatok semmi igazán határozott és szilárd vallásos meggyőződés nincs. Rosszabb tévedés az, midőn az ember pusztán tagadásban valódi igazságot hisz, mint midőn pozitív tekintetben nem egészen helyest gondol. Jobb a bizonyos mértékű eszményi törekvésnél a gonoszság eltávoztatása, mint erkölcsi közösségből vallástalanság. De mint ezek állítják, nehézséggel jár a vallásos igazság fölfogása; nem is valami könnyű dolog, mint az ember gyakorta vélni látszik, meghatározott vallás igazságai felett helyesen ítélni. Hogy ismerheti meg a nem helyest az, a ki a helyest nem ismeri? A politikai újságok vagy a naplók,

mint a Gartenlaube, még nem épen legfőbb tekintélyek a bölcsészeti igazság dolgában. Vallásos ismerethez egyedüli ut mindenkire nézve csak a legkomolyabb elmélyedés és kitartó erőfeszítéssel járó gondolkodás. Komoly gondolkodás nélkül, mint itt rólatok föltételeztetik: e tárgyakban helyesebb belátásra és biztosabb ítéletre nem juthattok el. — E bevezetés után a 2-dik szakasz e kérdést tárgyalja: mi a vallás? annak általános előterjesztését, a legegységesebb fogalmat, a vallást mint a Véghetetlenhez felemelkedést, széptani, világ- és művészeti tekintetben, gondolkodásban, érzésben és lelkiületben, erkölcsi öntudatban, az összetes meghatározást, mint az emberi szellem legfőbb felemelkedését? „A vallás felfogása, mint feltétlen függetlenség öntudata, jelenleg, mint meglehetősen általánosan elismert, tekintendő“ (a Lotze iskolája által is? Nem sokkal inkább így: a feltétlen lénytől függetlenség öntudata, melyre szerző a 9. és 21. lapokon maga ráter?). „Az egyódlu széptani és tudományos képzés igen könnyen eltávolodik a vallásostól. Igen miveletlen embereknel nem ritkán oly kegyességet láttok, mit nem csak azon nyugalomért irigyeltek, melyet az annak biztosít, hanem magasztaljátok is az erkölcsi támaszért és erőért, sőt nem ritkán az eszményi emelkedésért és a sajátlagos megdicsőülésért, melyet a mellett annak egész valója nyer. A jó, végetlen jelentőségű, feltétlen örök lényegű. Önkéntes felajánlásban — öntényileg élni — a legtökéletesebb egységben Istennel, a mennyire lehetséges a véges szellemre nézve, — ez a vallás. Az itt meghatározott felfogásnak azonban még épen kevés határozott tartalma van.“ — A honnan a 3-dik kérdés így hangzik: valyon a vallás subjectiv tetszés dolga legyen-e? és korábbi objectiv nézetével egyeztetve úgy tárgyalja azt, mint 1) pusztán alanyi érzés dolgát; 2) mint szabadátadást minden vallásosnak; azután 3) a vallásos meggyőződés fontosságát, az egyetemes és különbözőt vallásiakban, hitet és tant, a meggyőzések változását korunkban, szilárdabb, egységesebb meggyőződés értékét és e tekintetbeni feladatát. „Annyi, mint az ismeretről általában és az erkölcsiségről, a vallásról elmondható, hogy az mindenkinél csak alanyi benső élet idomulásának dolga. Ha nem az egyetemes bir tulsúlylyal, úgy a közösség nem állhat fen folyvást. De a hitközösség egyetemes tan nélkül nem létezhetik. Mint tiszta ész, mint szellemi életfejlődésünkben az elméleti és gyakorlati egyesülése, a vallás több, mint tudomány és erkölcsiség magában véve.“

A 4-dik beszéd a vallás alapjaira vonatkozik, az emberi lényeg vallásos rendeltetésére, a tényleges, történeti és a keresztyén fejlődés összefüggésére. „Ti azzal tartjátok, hogy a vallásnak nem csak az alsó képződési fokokra nézve van jelentősége. Az isteni kijelentés által sem lenne képes a vallás, ha az ember arra tehetséggel nem bírna, azt észrevenni. De pusztán természeti tehetség által egyes emberek épen nem csekélyre becsülendő vallásos meggyőződésre juthattak el, nem a népek — a népek nem tudnak bölcselkedni, valamint a képzetek közül is felette kevesek.“

Igy tehát legelsőben tárgyalatik Isten, mint minden dolgok eredeti oka, föltétlen és végetlen, az ő kinyomozhatatlansága, mint legfőbb lény, absolut ok, és Isten s világ látszólagos egyléte. „Eltévelyedtetek az Istenről ismeretes előterjesztések közt — és még sem az elvont gondolkodás által, hanem a positiv, történeti vallás

munkálkodása következtében, mely az Izraelitáktól származott vezetettek a népek az egy Isten hívésére. A feltétlen függetlenség öntudata vezérel az Isten és világ, min reális egység fogalmára. (?) Sokan hajlandók azt venni fel, hogy az előhaladott műveltségnek egyedül a tudományos tan megfelelő. Hogy valyon Isten és a világ egy-é? vagyis a Pantheismusról: a pantheisticus világnézet, az egyedüli észítése, ez ész őseredeti lakása, az elvont fogalmi felfogás elégtelensége, az abszoltnak, Végetlennek gondolhatatlansága, az öntudatlan ész, cél-tűző értelemnélküli célszerűség, a jó, pantheisticus világnézet szerint, a vallásos önvisélet pantheistikus nézet szerint. „A véges és végtetlen elválászatatlan egymásbanisága inkább gondolkozási problema, mint valódi ismeretet magában foglaló gondolat. Az isteni ész igazi megvalósulásához csak az emberiben jutna — vagy sokkal inkább soha és sehol, minthogy a véges ész mindennek és saját törvényességének tökéletes tudatára, elhallgatván az azzal való dologi ugyanazonosságot a mi ebben jó, felemelkedni nem képes. Gonoszság és bűntény, mint betegségnek nézetnek. A pantheistikus gondolkozásmód már a középkorban — az erkölcsiségre nézve felette ártalmasnak mutatkozott, és most is az fog lenni. Az abszol, melynek csakugyan kitünőleg a jónak kell lenni, ha öntudatlan és akarat nélküli volna, nem volna valódílilag jónak nevezhető. És sajátlag vallásos önvisélet nem lehetséges az olyan isteni iránt, mely ily módon fogatik fel, legfeljebb csendes önmegadás.“

Észszerű és bibliai Istenhit: A theistai Istenfogalom legáltalánosb meghatározása, Isten személyisége, Isten az abszol ok, a szeretet érzelemszerű Istenhit, Isten a világhoz viszonyában, a Szentháromság. „Azon mértékben, a mint mi tiszta, szerető szívűek vagyunk, szerettünk Istentől. Az egyetemes világoknak, csak mint szellemnek felfogásában nyer gondolkodásunk valódi, dologi egységet, a világi tárgyak véghetetlen sokaságára nézve. A világot nem szabad úgy terjeszteni magunk elibe, mint Isten testét, hanem mint művét. Az új testamtom csak azt akarja mondani, hogy Krisztusban és az igaz keresztyént betöltő lélekben Istennek valóságos jelenléte ismerhető fel és tisztelhető. E felfogások mindegyikénél az egy isteni lényeg igaz teljes valódiságában, nem pusztán egyes hatása szerint — tehát mint személy — ismeretik el.“

Az önmagára támaszkodó öntudat és a positiv kijelentett vallás: az első igényei, az egyes ész feltételeessége és korlátoltsága, korábbi fejlődéstől függése, egyesnek, az előrelátó képzési fejlődés általi határoztatása, Isten kijelentése a történetben, a bibliai vallás fejlődésben, a tulajdonképi kijelentés, a kijelentéshozók: „Az érzéki észlelhető csak eszköz a mélyebben fekvő erők munkásságára nézve. Lángelműi szellemek, hősi jellemek által a népek fejlődése elősegítetik. Mélyebb létalappól ily személyiségekben új szellemi elemek lépnek a népek életébe. Ha az élet folyamában mint tehetség, a meglevő, valamely bátorításra fölszabadul: nem épen úgy Istenre vittethetik-e vissza? Folytonosan egybefüggünk lényegünk gyökerével az istenivel.“

Az ó- és ujszövetségi vallás isteni kijelentése: Ennek módja mint meggyőződés-keltés, tartalom, alak az írásban, emberi formákba átmenetel, tartalmi és alaki különbség, állandó a változásban, a szabad vizsgálódás, ennek hibája és kiigazítása. „Az ó- és új testamen-

tomban tényleg előttünk levő nem fejthető meg valamely előttünk kimagyarázható — műveltségi folyamatból — itt valami olyan van, a mihez semmit nem lehet hasonlítani az emberiség egész történetében. Rothe is elismert némely kijelentéseket, melyekben Isten, mint a történelemben cselekvő személy fellép, és az emberhez oly közel áll, hogy a bűn által meghomályosított szemmel is látható (Ján. 15. 24.) De az Istenről való benső bizonyágtétel az emberek lelkében a tulajdonképi kijelentés. Mégis csak azután láttatik az öntudat alkalmasnak mint kijelentés, ha nem szántsándékos gondolkozásunk és nyomozásunk következtében jő elő, hanem mint lényünk elrejtett mélyéből felmerülő, vagy reánk felelyről jövő meggyőzés, megvilágosítás és felindítás. Mint az Isten szellemi lényének a véges lélekben való feltárulása: úgy fogandó fel a kijelentés. De sehol nem lett oly nyilvánvalóvá az ő lényege, mint a bibliai vallásban.“

Miután ezen alaprakó beszédből annyit elárultunk, a mennyi nekünk szükségesnek látszék, a végre, hogy e tiszta nemes népszerűségben tartott, mindennek, ki műveltségre igényt tart, ajánlható tárgyalásoknak különös olvasására kitkit ösztönözzünk, — csak a tartalom előadására szorítkozunk, mely a következő beszédben foglaltatik: A s e n t i r á s, mint a keresztyén vallás eredeti okmánya, eredeti alakjában, az irás kijelentési tekintélye, teremtés, gondviselés, és természettörvény, csodákról és imáról. A lelkiismeret és az erkölcsi törvény, az erkölcsi világregend, az isteni törvényadás, az erkölcstelen önelégültség, az önérzet csigázása, a bűnnek megbánása és a büntudata, a bűn eredetéről és tovább fejlődéséről és a váltság szükséges voltáról.

Krisztusról személyes megjelenése szerint, Krisztus az ember fia, az Isten fia, a vele előállott Isten országának uralkodója, Krisztus világtörténeti hatásai, Krisztus tanáról, a Krisztus által teljesített engesztelésről, Krisztus működése a váltság keresztül vitelésben. A váltság elsajátításáról bűnbánatban és hitben, az Isten előtti megigazulás. A h a l h a t a t l a n s á g elméleti és erkölcsi szempontból, halál utáni dolgokról és örökéletről. Mindezen kérdések felett meggondolt — kritikai és bibliai — kegyes feleletet nem fog nélkülözni az ember, és mindenki, a kinek vallásos megnyugtató, nem pedig a civódás és perpatvarban telik kedve, fog is találni. Végre vizsgálja a szerző ur a legközelebb bevágó utat és a szakgató külső e g y h á z i i r á n y z a t o k a t. Az újabb reformátoroknak azon kellene fáradozniok, hogy valami ténylegest mozdítsanak elő, a helyett, hogy tagadások által a népet megzavarják; de mindig szabad fejlődésre, az egyháznak az államtóli szabadságára kell törekedni, hogy a vallásos egyleteket a tulajdonképeni vallásos (nem politikai) tevékenységre szenteljék, de mégsem úgy, hogy az állam azért a bevont egyházi javakat másra fordíthassa, hanem a helybeli gyülekezeteknek vallásos szükségéik kielégítésére vissza kell azokat adnia, tehát egyelőre függetlenség, de a vallásórák látogatása alóli felzabeditás, hogy az iskolai-kényszer vallásos kényszert ne hozzon elő.

Németből van ez tulhiven fordítva s egyszersmind példányul szolgálhat arra, hogy magyar embernek miképen nem kell írni. Szerk.